

KÜLTÜR OCAĞI VAKFI
ULUSLARARASI İLİŐKİLER, İKTİSADİ VE STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR KÜRSÜSÜ

“ALMAN TARİHÇİ OKULU’NUN SABRİ F. ÜLGENER
ÜZERİNE ETKİSİ”

HAZIRLAYAN: METEHAN HEPVAR

DANIŐMAN: ASLAN YAMAN

İSTANBUL 2017

İÇİNDEKİLER	2
KISALTMALAR	4
ÖZET	5
GİRİŞ	6
BİRİNCİ BÖLÜM: ALMAN TARİHÇİ OKULU’NUN TARİHÇESİ	8
A) KURULUŞU VE TEMEL SÖYLEMLER	9
1) ALMAN TARİHÇİ OKULU ÖNCESİNDE TEMEL İKTİSADÎ TEORİLER.....	9
a) Merkantilist Teori	9
b) Liberal İktisat Teorisi	10
i. Fizyokratlar	10
ii. Klasik Okul	11
iii. Neo-klasik Okul	12
2) ALMAN TARİHÇİ OKULU’NUN KURULUŞU.....	13
a) Roscher, Hildebrand ve Knies’in Ortak Tutumları	15
3) İKTİSAT LİTERATÜRÜNE KATKILARI VE TEMEL SÖYLEMLERİ.....	16
a) Sosyal Yapı ve Evrimci Düşünce	16
b) Methodenstreit (=Yöntem Tartışması)	17
c) Werturteilsstreit (=Değer Yargısı Tartışması)	18
d) Tarihçi Okuldan Etkilenenler	18
i. Avusturya Okulu	18
ii. Annales Okulu	19
B) ÜÇÜNCÜ KUŞAK TARİHÇİLER	19
1) MAX WEBER	19
a) Hayatı.....	19
b) Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu	20

c) Tarihçi Okula Katkıları.....	22
2) WERNER SOMBART	22
a) Hayatı.....	22
b) “İktisat Sistemi” ve Etik Millî Ekonomi Eleştirisi	23
c) Tarihçi Okula Katkıları.....	24
İKİNCİ BÖLÜM: SABRİ F. ÜLGENER: HAYATI, ESERLERİ VE FİKİR	
DÜNYASI	25
A) HAYATI	25
1) ÇOCUKLUĞU VE AİLESİ	25
2) ÜNİVERSİTE YILLARI	26
3) AKADEMİK HAYATI	27
a) İstanbul Üniversitesi	27
b) Harvard Dönemi	30
B) ESERLERİ VE ZİHNİYETİ	32
1) ESERLERİ.....	32
a) İktisadî İnhatımızın Ahlak ve Zihniyet Dünyası.....	32
b) Zihniyet ve Din	33
c) Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler	34
d) Tarihte Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti	35
2) FİKİR DÜNYASI VE İKTİSAT ZİHNİYETİNE KATKILARI.....	36
a) İktisada Bakışı ve Yöntemi.....	37
i. İktisat Biliminde Yöntem.....	37
ii. İktisat ve Tarih İlişkisi	38
SONUÇ: TARİHÇİ OKUL’UN S. ÜLGENER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	38
KAYNAKÇA	40

KISALTMALAR:

- a.g.e.: Adı Geçen Eser
- a.g.m.: Adı Geçen Makale
- a.g.r. : Adı Geçen Rapor
- c.: Cilt Numarası
- İÜ: İstanbul Üniversitesi
- İÜİFM: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
- İÜSBFM: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Mecmuası
- KOCAV: Kültür Ocağı Vakfı
- s.: Sayı Numarası
- SD: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi
- sf.: Sayfa Numarası

ÖZET

Sanayi Devrimi ile birlikte Batı Avrupa’da sınai üretimin artması ve hızlı zenginleşme, sosyal hayatın canlanması, yeni ve farklı kuruluşların oluşmaya başlaması ve uluslararası ticaretin büyümesi dönemin iktisat teorilerini de etkilemiştir. Modern iktisat biliminin öncüsü olarak kabul edilen A. Smith’in ortaya attığı klasik liberal iktisat doktrini, iktisadı sayısal bir bilim gibi, her zaman ve mekânda aynı sonuçları veren bir bilim dalı olarak ele almakta ve kendiliğinden görünmez bir el tarafından dengeye getirilen piyasaya devletin müdahalesini asgari seviyeye çekmeyi öngörmekteydi. Buna karşı çıkan sosyalist doktrin de farklı bir yol izlemekle beraber, klasikler gibi iktisatta insanı, kültür, tarih, coğrafya, din gibi çevresel faktörlerden bağımsız bir şekilde ele almaktaydı.

Siyasî birliğini sağlamada ve sanayileşme adımlarını atmada geciken Almanya’nın iktisadî refahını bu teorilerin öngördüğü sistemde sağlamasını mümkün görmeyen Alman iktisatçı ve sosyologlar; hem klasik liberal doktrine, hem de sosyalist teoriye karşı çıkarak, toplumların tarihini de göz önünde bulunduran bir iktisat anlayışı ortaya attılar. Alman Tarihçi Okulu olarak literatüre geçecek bu akım, klasik iktisatçıların tümdengelimci metodunu ve “homo economicus” tipini tenkit ederek iktisadi davranışı izah ederken zamandan ve mekândan bağımsız bir izah yapılamayacağını savunup iktisat biliminin temel bilimlerde elde edilen sonuçların elde edilmesi gibi her zaman ve her mekânda aynı sonuçları veren bir bilim olmadığını öne sürdüler.

Tarihçi Okul mensuplarından Schmoller, Avusturya Okulu’ndan Menger’le girdiği metot tartışmasıyla, üçüncü kuşaktan olan Max Weber ise neden sadece Batı Avrupa’nın kapitalistleştiği problemini ele aldığı “*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*” adlı çalışmasıyla Tarihçi Okulun önemli isimleri arasında sayılmaktadır.

Sabri F. Ülgener, Osmanlı’nın son yıllarında İstanbul’da dünyaya gelmiş, Mütareke yıllarını görmüştür. Ailesinden medrese eğitimi almış ve İstanbul Üniversitesi’nde hukuk tahsil etmiştir. 1933 Üniversite Reformu’ndan sonraki ilk üniversite öğrencileri arasında bulunan Ülgener’in hocaları arasında, Almanya’dan Türkiye’ye göç eden ve Tarihçi Okul geleneğine hâkim Alman akademisyenler de mevcuttur. Ailesinden aldığı birikim ve yabancı dile olan hâkimiyetiyle Ülgener, kısa zamanda hocalarının da dikkatini çekmiştir.

Lisans yıllarından itibaren akademisyen olmayı arzulayan ve hocaları vasıtasıyla Alman Tarihçi Okulu’nu tanıyan Ülgener; W. Sombart’tan ve bilhassa M. Weber’den etkilenmiş,

iktisat zihniyetine dair çalışmalar yapmayı hedeflemiştir. Akademisyenliğin ilk yıllarında Harvard niversitesi'ne, London School of Economics'e giden ve orada Schumpeter, Hansen gibi dönemin büyük iktisatlarıyla tanışma ve çalışma fırsatı bulan lgener, Türkiye'ye dönüşü itibariyle kaleme aldığı eserlerinde özellikle iktisatta insanın konumuna ve Türk tarihine yönelik iktisat zihniyeti araştırmalarına ağırlık vermiştir.

lgener eserlerinde Klasik Liberal İktisat Okulların "homo economicus" modelini eleştirmiş ve iktisatta süje olarak insanın önemine vurgu yapmıştır. Türk ve İslam topluluklarının neden kapitalistleşemediği sorunu üzerinde eğildiği zihniyet araştırmalarında, yöntem ve kavramlar bakımından M. Weber'le benzerliklere rastlanan lgener, yer yer Weber'i ve Tarihçi Okulu da eleştirmiştir. Bu araştırmalarla iktisat zihniyeti, iktisat ahlk gibi kavramları literatüre dâhil eden lgener, iktisat zihniyeti ve din arasındaki ilişkinin de sınırlarını çizmiş, Tarihçi Okulun temel itirazlarına benzer şekilde, din gibi faktörlerin iktisadi olayları açıklamada dikkate alınmasının gerekliliğini dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik İktisat Okulu, Alman Tarihçi Okulu, Max Weber, Werner Sombart, Sabri Ülgener, İktisadi Zihniyet

GİRİş

Çalışmanın amacı; Alman Tarihçi Okulunun Sabri lgener zeline genelde ise Türk iktisat literatürüne etkilerini analiz edebilmektir. Bu erevede, Alman Tarihçi Okulu'nun iktisat teorisindeki yeri ve önemine, Sabri lgener'den hareketle Türk iktisatçılar üzerindeki etkilerine ve bu etkinin, Türkiye'de iktisadi olayları anlama çabalarına ne yönde ve hangi şiddette tesir ettiğine dair birtakım sorular cevaplanmaya çalışılacaktır.

İktisat teorilerini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Tarihçi Okulun, Klasik Liberal İktisat Okuluna yönelttiği eleştirilerin temelinde iktisadın evrensel birtakım kanunlara tabi olup olmadığı sorusuna verdikleri cevaplar yatmaktadır. Klasik Liberal İktisadi Okullar iktisatta yöntem olarak tmdengelimini benimseyip teorik ve rakamsal boyutuna ağırlık verdikleri iktisat biliminin istatistik gibi disiplinlerle dirsek teması içinde olması gerektiğini ve iktisadi olayların bilimsel kanunlarla izahının mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Alman Tarihçi Okulu bu görüşlere karşı çıkararak, sanayileşme sürecindeki Avrupa'da daha çok pratik problemleri konu edinmiş, iktisat teorisinde biri yönteme, diğeri ise değer yargılarına dair olmak üzere iki doktrin tartışması ortaya atmıştır. İktisat biliminin, evrensel ve değişmez

kanunlarla mukayyet değil; tarih, coğrafya, kurumlar gibi birçok unsurla beraber değerlendirilmesi gereken bir disiplin olduğunu savunmuşlardır.

Kendisinden sonra gelen Avusturya ve Annales Okulu'nu hatırı sayılır derecede etkileyen Tarihçi Okulun Türk iktisatçılar üzerinde de önemli etkileri olduğu söylenebilir. Türk akademi dünyası; II. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında Almanya'dan Türkiye'ye göç eden akademisyen kadrodan geniş ölçüde etkilenmiştir.

Literatüre önemli katkıları bulunmuş iktisatçı Prof. Dr. Sabri F. Ülgener de (1911 – 1983) bu dönemde İstanbul Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. Bu çalışmada esas olarak Ülgener'in doğup büyüdüğü çevre, akademik hayatı, eserleri, metodu ve iktisat bilimine bakışı incelenmek suretiyle Tarihçi Okul ile ne gibi benzerlikler yahut farklılıkların mevcut olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

Çalışma temelde iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Alman Tarihçi Okulunun öncesi, kuruluşu, temel görüşleri ve iktisat literatürüne katkıları incelenmiştir. Daha sonra üçüncü kuşak ağırlıklı olmak kaydıyla temsilcilerine ve bu temsilcilerin fikir dünyasındaki temel noktalara değinilmiştir.

İkinci bölümde genel planda Sabri F. Ülgener'in hayatı, eserleri üzerinden iktisat zihniyeti ve metodu incelenmiş, özelde de II. Dünya Savaşı sırasında İstanbul Üniversitesi'ne gelen Alman asıllı akademisyenlerle olan ilişkisi ve akademik çalışmalarından hareketle Tarihçi Okula yakınlığı ele alınarak, Alman Tarihçi Okulunun Ülgener üzerindeki etkisi anlaşılmasına çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ALMAN TARİHÇİ OKULU'NUN TARİHÇESİ

“Schmoller’in öncülük ettiği çıғırda iktisat tarihi üzerine çok değerli inceleme ve araştırmalar yapılmıştır. Bu, Tarihçi Ekolün inkâr edilemez olan büyük başarısıdır.”

Sabri F. Ülgener¹

“İnsan hayatının, yazılı belgelere geçmiş tarihindeki en köklü dönüşümü” şeklinde tarif edilen Sanayi Devrimi'nin sonrasında modern anlamda iktisat biliminin kuruluşu, genellikle Adam Smith'in (1723 – 1790)“The Wealth of Nations” (=Milletlerin Zenginliğı) kitabını neşrettiğı 1776 yılına dayandırılır.² İktisat tarihinin başlı başına bir bilim olarak ele alınması ve iktisat teorisinin önemli tartışmaları göz önüne alındığı zaman iktisat tarihi ve teorisinin Alman Tarihçi Okulu'na çok şey borçlu olduğı söylenebilir.

Alman Tarihçi Okulunun temsilcileri genel olarak Adam Smith'in kurucusu olduğı klasik iktisat teorisinin tümdengelim (deduction) metodunu, soyut ve rasyonel insan (homo economicus) modelini; özel olarak ise toplumların özgün –ve zamansal değışime tabi şartlarının da göz önünde tutulmaması gerektiğı iddiasını eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin iktisat teorisine yansımaları iktisadın, *“evrensel geçerliliğı olan saf bir ilim”* olup olmadığını tartışmalarına ve bu teorisinin ispatına yöneliktir.³

Günümüzde iktisat bilimindeki son gelişmeler, iktisadın, matematik ve istatistik gibi bilimlerin de etkisiyle, rakamsal boyutunun ağırlık kazandığı kanısını kuvvetlendirmektedir.⁴ İktisat biliminin bugünkü pozisyonuna gelirken geçirdiğı merhalelere bakıldığında, XIX. yüzyılın sonlarında, Alman Tarihçi Okulu'nun itirazları üzerinden yapılan teorik tartışmaların izlerinin büyük olduğı görülür.⁵

¹Sabri F. Ülgener, Makaleler, Derin Yayınları, 2006, sf. 454

²Kadir Yıldırım, Türk İktisat Tarihi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 2015, sf. 9

³Gülten Kazgan, İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 2016 sf. 7

⁴Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 8

⁵Kadir Yıldırım, a.g.e.,sf. 9

A) KURULUŞU VE TEMEL SÖYLEMLER

1) ALMAN TARİHÇİ OKULU ÖNCESİNDE TEMEL İKTİSADÎ TEORİLER

a) Merkantilist Teori

Latince *mercantem* (=ticaret ve tüccar) kelimesinden türeyen⁶ Merkantilizm, XV. yüzyıldan itibaren kendini göstermiştir. Ortaçağ'ın sonu ile Sanayi Devrimi arasındaki dönemde, Batı Avrupa ülkelerinin iktisadî etkinliklerinin Merkantilist teori çerçevesinde izahı mümkündür. Coğrafi Keşifler neticesinde Batı Avrupalı tüccarların, feodal beyler karşısında ekonomik anlamda güçlenmesi, merkeziyeti sağlamakta güçlük çeken monarkların, deniz aşırı ticaret yapan tüccarlarla işbirliği içine girmesi sonucunu doğurmuştur.

Dönemin siyasî durumu Merkantilist teorinin temel ilkelerinde belirginleşmiştir. Batı Avrupa'ya akan değerli madenler, servet ölçütü olarak toprağın önüne geçmiş, bugünkü ifadesiyle kamu harcamalarının gelir ve istihdamı artıracığı savunulmuştur. Nüfus artışı da benzer şekilde Merkantilistlerce teşvik edilmiş olsa da dönemin “ulusal servet” telakkisi ticarî kapitalizmin çıkarları ile paralel bir seyir izlemiştir.

Dış ticaret ve sömürgeciliği servet kazanmanın temeli olarak gören Merkantilistlerce, toplum refahı, işçi veya tüketicinin hayat standardı bu dönemde dikkate alınmamış, tersine küresel piyasada rekabet edebilmek amacıyla düşük ücretle işçi çalıştırmanın gerekliliği savunulmuştur.⁷ Metodolojik olarak tümevarım ve tümdengeli mi beraberce kullanan Merkantilistlerden Sir William Petty'nin (1623 – 1676) “*Politik Aritmetik*” adını verdiği çalışmanın, bugünkü ekonometriye evrildiği kabul edilmektedir.⁸

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticilerinden Thomas Mun, (1571 – 1641) Gerard de Malynes (1585 – 1641) gibi tüccarlar tarafından ortaya atılan merkantilist politikalar, Fransa'da Jean-Baptiste Colbert, (1665 – 1683) İngiltere'de Robert Walpole (1676 – 1745) gibi yöneticiler tarafından uzunca bir dönem uygulanmıştır. Ardından John Locke, (1632 – 1704) George Berkeley (1685 – 1753) ve David Hume (1711 – 1776) gibi isimlerin, merkantilist politikalara yönelik eleştirilerinin şiddetlenmesiyle liberal düşünceye doğru bir geçiş dönemi başlamıştır.

⁶ Çevrimiçi: http://www.etymonline.com/index.php?term=mercantile&allowed_in_frame=0 Erişim Tarihi: 09 Mart 2017

⁷ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 46

⁸ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 46

Ticari kapitalizmin ideolojisini yaklaşık üç asır boyunca yansıtan Merkantilizm bir bakıma kendi sonunu hazırlamıştır. XVII. yüzyılda Sanayi Devrimi neticesinde ticarî kapitalizm yerini sınaî kapitalizme bırakmış, devam eden süreçte sosyal ve iktisadî çehresi değişen Batı Avrupa ülkeleri yeni bir ideolojiye ve yeni bir iktisat teorisine [laissez-faire⁹] ihtiyaç duymuştur.¹⁰

b) Liberal İktisat Teorisi

Latince *liber* (=özgür) kelimesinden türeyen,¹¹ Merkantilist teoriye birçok alanda karşı çıkan ve evrim geçirmekle beraber nüfuzunu günümüzde büyük ölçüde korumaya devam eden liberal iktisat teorisi, XVIII. yüzyılın sonlarında Fransa ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Tabii kanun teorisinin, hümanizmin, bireyciliğin ve akılcılığın liberal iktisat teorisinde izlerini açıkça görmek mümkündür.

Genel manada serbest piyasa ekonomisini tanımlayan ve devletin piyasaya müdahalesinin asgarî seviyede tutulmasını savunan liberal iktisat teorisinin temelinde, evrensel manada genel-geçer bir iktisat muhayyilesinin yattığı görülür.¹² Liberal iktisat teorisyenlerin de genellikle üç okul etrafında toplandığı söylenebilir: fizyokratlar, klasikler ve neo-klasikler.¹³

i. Fizyokratlar

Yunanca “*doğanın yönetimi*” anlamına gelen¹⁴ fizyokrazi, kadim Yunan’dan bu yana mevcudiyetini korumakla beraber XVIII. yüzyıl felsefesinde nispeten taraftar kazanan doğal hukuk teorisinin¹⁵ iktisat teorisindeki tezahürü olarak görülebilir. Bu fikrin zemin bulduğu ortam, tarımın kapitalistleştiği Fransa’dır.¹⁶ Fizyokratlar, doğanın birtakım kanunlarla işlediğini ve insan toplumlarının da bu evrensel kanunlara tabi olmaları gerektiğini savunmaktaydı.

Fizyokratların felsefesini ve iktisat teorisini François Quesnay, (1694 – 1774) başarılı şekilde temellendirmiştir. 1758 yılında, iktisat tarihinde bağımlı sistemlerin ilk kesin formulasyonu kabul edilen “*Tableau économique*” (=Ekonomik Tablo) adlı eserini neşreden Quesnay,

⁹ Fr.: “Bırakınız yapsınlar” anlamına gelen ve Fizyokratların teorisini özetleyen cümle.

¹⁰ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 47 – 48

¹¹ Çevrimiçi: http://www.etymonline.com/index.php?term=liberal&allowed_in_frame=0 Erişim Tarihi: 12 Mart 2017

¹² Dr. Hülya Derya, Alman Tarihçi Okulu: Klâsik Okula Tepkileri, Gazi Kitabevi, 2015, sf. 5

¹³ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 58

¹⁴ Çevrimiçi: <https://en.wikipedia.org/wiki/Physiocracy> Erişim Tarihi: 12 Mart 2017

¹⁵ Will Durant, Felsefenin Öyküsü, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014, sf. 57

¹⁶ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 70

Fizyokratların fikir sistemini ilk kez bilimsel şekilde ele alarak uluslararası ticaret ve sanayiden ziyade zirai arz fazlasının zenginliğin temeli olduğu fikrini ortaya atmıştır.¹⁷ Rasyonel bireylerin uzun vadede maksimum faydayı hedeflediğini ve tabii kanunların, ideal bir hukuk sisteminde uygulandığında toplumsal refahı maksimize edeceğini savunan Quesnay, toplumun sosyo-ekonomik çevresini bu iki kural etrafında düzenlemesi gerektiğini söylemiştir.

Quesnay dışında Anne-Robert-Jacques Turgot, (1727 – 1781) Pierre Samuel du Pont de Nemours (1739 – 1817) ve Richard Cantillon (1680 – 1734) gibi iktisatçılarda da savunulan Fizyokrasi, Fransız menşeli tabii kanun teorisi üzerine bina edilmiştir. Pragmatist (=faydacı) felsefenin ve özellikle John Locke'un fikirlerinin İngiltere'de yayılması üzerine etkisini kısa zamanda yitirse de klasik liberal teorinin en önemli isimlerinden Adam Smith'in, fizyokratlardan önemli ölçüde etkilendiği görülür.¹⁸

ii. Klasik Okul

Sanayi Devrimi'nin tesirini iyiden iyiye artırdığı, siyasi iktidarın ise imtiyazlı sınıfların elinde bulunduğu İngiltere'de, dış ticaret ve işgücündeki tekelleri sınırlandırmalara karşı devletin piyasa üzerindeki tasarrufunu asgari seviyeye çekme fikri giderek ağırlık kazanmış; Adam Smith'in öncülük ettiği bu fikir yaklaşık yarım asır boyunca akademik ve politik çevrelere kabul görmüştür.¹⁹

Adam Smith'in 1776'da "*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*" (=Doğaya ve Ulusların Zenginlik Sebeplerine Dair Bir Araştırma) adıyla yayımladığı çalışma, kimi iktisat tarihçilerince modern iktisadın başlangıcı sayılmaktadır.²⁰ Doğal ve evrensel iktisat kanunlarının varlığını kabul eden ve iktisat biliminin amacının, bu kanunları keşfetmek olduğunu vurgulayan, bir bilim olarak iktisadın ve iktisadî terimleri tanımlayarak bunların sınırlarını çizen A. Smith, hem çokça taraftar toplamış hem de eleştirilmiştir.

Smith ile beraber bir okul hâlini alan Klasiklerin, iktisatta tündengelemler metodunun kullanılması gerektiğini savunduğu, serbest piyasa modelini ortaya attığı ve devletin piyasadan çekilmesinin, uzun vadeli kâr maksimizasyonu için gerekli olduğunu öngördüğü

¹⁷ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Tableau_%C3%A9conomique Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

¹⁸ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 58

¹⁹ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 69 - 71

²⁰ Kadir Yıldırım, a.g.e., sf. 9

görülür. Bugün hâlâ kullanılan, rasyonel nedenlerle hareket eden ve uzun vadede maksimum kâr elde etme amacı güden insan modelini de [homo economicus] Klasik Okul ortaya atmıştır.

Bu temelin üstüne bina edilen iktisat modeli, David Ricardo, (1772 – 1790) Thomas Robert Malthus (1766 – 1834) ve John Stuart Mill (1806 – 1873) gibi iktisatçılar tarafından ilerletilmiş ve Sanayi Devrimi sonrası Batı Avrupa'nın dünya algısının şekillendirdiği bir iktisat anlayışı ortaya çıkmıştır. İktisadi olaylar evrensel birtakım kanunlara tabi oldukları için, diğer sayısal bilimlerde de görüldüğü üzere, iktisat biliminde normal şartlar altında benzer sonuçlar doğacağı öngörülmüştür.

Kendisinden sonra gelen hemen her iktisat okulunu önemli ölçüde etkileyen Klasik Okul, kısa vadede en sert eleştirilerini, Karl Marx'ın (1818 – 1883) fikirlerine öncülük eden sosyalist iktisatçılardan almıştır. Özellikle Klasik Okulun öngördüğü geçimlik ücret anlayışı, sendikal hakların mevzubahis olmaması, işçi sınıfının ağır hayat standardı gibi sosyal şartlar, sosyalistlerin dillendirdiği şekilde Avrupa sathında geniş çaplı bir reaksiyona sebep olmuştur. Şüphesiz bunun en bariz örneği 1848 devrimleridir.²¹

Fransa'da İkinci Cumhuriyet'in (1848 – 1852) kurulmasıyla sonuçlanan devrim sebebiyle hazırlanan Anayasa, sosyal demokrasinin ideolojik olarak ilk örneği sayılabilir.²² Burada anayasal güvence altına alınan haklar, yeni bir sosyal yapının temelini atmış, bu da Neo-klasik Okulun fikirleri bağlamında uygun bir zemin hazırlamıştır.

iii. Neo-klasik Okul

XIX. yüzyılın ikinci yarısından 1929 buhranına kadar geçen zamanda kabul gören Neo-klasik okul, dar anlamda değer teorisindeki değişiklikler ve marjinal verime bağlı ücret sistemi dışında Klasik Okulun fikirlerine bağlı kalmıştır.²³ Hemen hemen tüm Batı Avrupa ülkelerinde (İngiltere, Fransa, Almanya, İsveç, Avusturya gibi) ve ABD'de Neo-klasik Okulun fikirlerini savunan iktisatçılar yetişmiştir.

William Stanley Jevons, (1835 – 1882) Alfred Marshall, (1842 – 1924) Irving Fisher (1867 — 1947) gibi iktisatçıların öncülük ettiği Neo-klasikler, Klasik Okulun tümdengelimci ve soyutlamacı metodunu korumuşlardır. Ayrıldıkları temel noktalardan biri A. Smith'in “Milletlerin Zenginliği” kitabının ana fikridir. Klasik Okul zenginlik ve refahın artışı

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Server Tanilli, Uygurlık Tarihi, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2014

²² Abdurrahman Eren, Anayasa Hukuku, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 2014

²³ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 114

işbölümüne dayandıran ilk cümlelere önem atfederken, Neo-klasikler eserin ortalarında geçen (IV. Kitap, II. Bölüm) “görünmez el” mefhumunu merkeze almışlardır.²⁴

Devletin piyasaya müdahalesi konusunda Klasik Okul kadar sınırlamacı olmamakla beraber *laissez-faire* fikrini devraldıkları söylenebilir. Neo-klasik Okulun çözümleme metodu ise iktisadî sürecin denge noktasına ulaşıncaya kadar geçirdiği aşamalar göz ardı edildiği için gerçekten uzak olmakla eleştirilmiştir.²⁵

2) ALMAN TARİHÇİ OKULU’NUN KURULUŞU

Ağırlıklı İngiliz ve Fransız düşünce sistemi etrafında gelişen liberal ekonomik teorinin, XIX. yüzyıla gelindiğinde, sanayileşmede geri kalmış ve uluslararası rekabette kendini koruma ihtiyacı hisseden Almanya’dan yetişen iktisatçılar tarafından tepkiyle karşılandığı görülür. Alman Tarihçi Okulu’nun ortaya atacağı iktisadî bakışın da sınırlarının çizileceği bu fikirlerin öncülerinden biri Frederick List’tir. (1789 – 1846)

List, “*Das nationale System der politischen Ökonomie*” (=Politik İktisadın Millî Sistemi) adlı eseriyle duyurduğu ve temeline tarihi oturttuğu iktisat teorisiyle döneminde önemli bir başarı yakalamıştır. Genel planda bakıldığında Liberal Okul teorilerinin belli bir gelişim merhalesini aşmış toplumlar için geçerli olabileceğini öne süren List’in teorisi, dönemin Almanya’sı için öncelikli olarak farklı bir yol haritası önermiş, bu yol haritasının pusulası olarak da Alman milletini ve tarihini temele oturtmuştur.

İlk defa ABD’nin kurucularından Alexander Hamilton (1757 – 1804) tarafından ortaya atılan “*Infant Industry Argument*” (=Bebek Endüstri Argümanı) Frederick List tarafından geliştirilmiştir. List bununla, sanayileşme adımlarını tamamlamış ekonomilerle uluslararası ticarete rekabet edebilmek adına gelişmekte olan -dönemin Almanya’sı gibi- ülkelerin korumacı ve müdahaleci politikalar izlemesi gerektiğini savunmuştur.

List’in teorisi içinde tanımladığı millet kavramı, bir araya gelen fertlerden daha fazlasına işaret etmesi bakımından dikkat çekmektedir. List milleti, fert ve insanlığın arasına koymuş, her milletin varlığının; tarihî, coğrafi, kültürel ve sair özellikleriyle kendine özgü olduğunu vurgulayıp bu millî unsurların, iktisadî olayların açıklanmasında kullanılması gerektiğini belirtmiştir.²⁶

²⁴ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

²⁵ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 117

²⁶ Hülya Derya, a.g.e., sf. 21

List'in, A. Smith'in mübadele kıymeti anlayışına karşı geliştirdiği üretici güç²⁷ teorisine göre bireyin güvenlik ve refaha kavuşabilmesinin yegâne yolu ulus refahından geçmektedir. Buna göre zenginliğin ve refahın esas kaynağı tedavül değerlerinden ziyade toplumun üretici gücüdür.²⁸ Eğitimli bir milletin, aynı gelişmişlik seviyesinde olması gereken üretici güçleri tarım, sanayi ve ticarettir.²⁹ Bu güçlerin gelişim merhalelerini List, tarihsel olarak beş aşamaya tabi tutmuştur:

- Vahşet aşaması (avcılık)
- Çobanlık aşaması
- Tarım aşaması
- Tarım – sanayi aşaması
- Tarım – sanayi – ticaret aşaması

List'e göre yalnızca beşinci aşamaya gelmiş, yani tarım sanayi ve ticareti aynı gelişmişlik seviyesinde kullanabilen devletler için A. Smith'in öngördüğü politikalar beklenen sonuçları verecektir. Henüz o aşamaya gelememiş toplumlar ise gelişmiş toplumlarla rekabet edebilmek için birtakım (gelişmiş ülkelerden gelen mal fiyatlarını iç pazarda gümrük vergisine tabi tutup millî sanayiinin maliyeti ile dengelemek gibi)tedbirler almak durumundadır, aksi hâlde geride kalmaya mahkûm olacaklardır. Bu kapsamda List, Alman Gümrük Birliği'ni (=Zollverein) şiddetle savunmuştur.

List'in zikredilen fikirleri millî iktisat teorisinin temel bakış açısını özetlemektedir. Bu teori içinde tarihçi elementler bulunmakla beraber List'i Alman Tarihçi Okulu'nun bir temsilcisi yahut öncüsü kabul etmek hususunda ihtilaf mevcuttur. Bu hususa dair Sabri Ülgener şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“...List'in ancak beşinci ve son aşamaya varıncaya kadar geçici bir destek olarak düşündüğü ve o kademeye vardıktan sonra terkedilmesini uygun gördüğü himaye gümrüğü alışkanlık hâline gelmekle kolay kolay terkedilememektedir.”³⁰

Millî unsurları, geçici bir destek olarak görmekten ziyade kurumları, evrimi ve ulusal sosyal politikayı ekonomi teorisinin merkezine koyan Alman Tarihçi Okulu'nun birinci kuşağında

²⁷ S. Ülgener, bu ifade yerine “prodüktif kuvvet” tabirini tercih etmektedir.

²⁸ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_List Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

²⁹ Hülya Derya, a.g.e., sf. 23

³⁰ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 439

Wilhelm Georg Frederick Roscher, (1817 – 1894) Karl Knies (1821 – 1898) ve Bruno Hildebrand (1812 – 1878) sayılabilir.³¹

Arka planlarında farklılıklar bulunan bu üç iktisatçının bazı ortak tutumları vardır ki Alman Tarihçi Okulun temel metodolojik esaslarını ve “ana akım” iktisat teorisine (Liberal Okul ve devamında sosyalistler) yönelik itirazlarının ana hatlarını ortaya koymaktadır.

a) Roscher, Hildebrand ve Knies’in Ortak Tutumları

Dr. Hülya Derya; Roscher, Hildebrand ve Knies’in bir okul olarak ele alınıp alınamayacağını tartışmalı olduğunu belirterek, Alman Tarihçi Okulu’nun ortak paydalarını tasnif eden Mark Blaug’dan şu maddeleri nakleder:

“1 – Ekonomik inceleme metot ve amaçlarının açık bir biçimde ifade edilmesinin tözsel doktrinlerin gelişiminden daha önemli olması,

2 – Bütün ekonomik gerçeklerin göreceli ve belli bir ulusal ve tarihsel duruma bağlı olduğu ve dolayısıyla ekonominin, geçmişin bir eleştirisi olarak incelenmesi,

3 – Ekonomik gelişmenin biyolojik gelişmeye benzediği ve sosyalizmin yayılmasını durdurmak,

4 – Çalışan sınıfa yardım etmek için bir dizi siyasal politikanın uygulanması gerektiği vurgulanmıştır.”³²

Dönemin Almanya’sını refaha kavuşturmak gayesini taşıyan bu üç iktisatçı içinde Roscher, *halk* kavramına ayrı bir yer vermesi ve döngüsel tarih anlayışına tabi bir nüfus teorisi öne sürmesiyle ayrılmaktadır.³³ Hildebrand, sosyal olgularda doğa kanunlarından bahsedilemeyeceği temelinden hareketle iktisadî, diğer sosyal bilimlerle dirsek teması hâlinde, bir çeşit kültür bilimi olarak tanıtmaya ve yaymaya çalışmış, 1848 tarihli “*Bugünün ve Geleceğin İktisadı*” adlı eserinde Friedrich Engels’e tenkitlerde bulunmuştur.³⁴ Klasik Okulun temel söylemlerine katılmakla beraber, teorisinin soyut kalmaması için tarihten örneklerle zenginleştirilmesi yönünde metot eleştirisinde bulunmuştur.³⁵ Knies ise iktisadî

³¹ Hülya Derya, a.g.e., sf. 43

³² Hülya Derya, a.g.e., af. 5

³³ Hülya Derya, a.g.e., sf. 45

³⁴ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 423

³⁵ Gülten Kazgan, a.g.e., sf. 185

hayat koşullarının her zaman tarihsel gelişime istinat ettiğini; zamanın, mekânın ve milliyetin şartlarıyla sınırlı olduğunu vurgular.³⁶

3) İKTİSAT LİTERATÜRÜNE KATKILARI VE TEMEL SÖYLEMLERİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, tarihçi düşüncenin, hemen hemen fen bilimleri hariç bütün bilimlere hâkim olduğu bir dönemdir.³⁷ Bu dönem de Tarihçi Okulun ikinci kuşağının parlak devirlerine tekabül eder. Esasen Tarihçi Okul içinde mevcut kuşak tasnifi, zamansal değil birtakım teorik farklara izafe edilmektedir:

“İkinci Kuşak Tarihçi Okulu, Birinci Kuşak Tarihçi Okuldan ayıran özellikler, süratli biçimde genelleme yapmak istemesinden ve milletlerin, dönemlerin, iktisadî şartların özel araştırmaları için tarihî veri toplamaya çok daha fazla ihtiyaç duymamasından kaynaklanıyor.”³⁸

Klasik Liberal Okulun teori ve metoduna yönelik itirazların taraftar topladığı, sosyal bilimlerle bağlı ve doğa kanunlarına tabi olmayan bir iktisat anlayışını yerleştirmeye çalışan alman Alman Tarihçi Okulu, ikinci kuşakla beraber teorisinin sınırlarını çizmeye başlamıştır. Bu dönemde üzerinde durulması gereken önemli bir isim de Gustav von Schmoller’dır, (1838 – 1917) zira *“fikirlerinin hâkimiyeti ve yayılışı o kadar yüksekti ki Alman Tarihçi Okulu çoğu zaman Schmoller adıyla eş tutulmuştur.”³⁹*

a) Sosyal Yapı ve Evrimci Düşünce

Heilbronn’da doğan ve Tübingen Üniversitesi’nde *Staatwissenschaften*⁴⁰ eğitimi alan Schmoller, iktisat tarihi ve politikası alanlarında önemli eserler vermiş bir iktisatçıdır. Dönemin Avrupa’sında bilim dili Almanca olduğu için eserlerinin çoğu tercüme edilmediğinden, bugün ismi emsallerine göre az bilinen bir bilim adamıdır.⁴¹

Schmoller, toplumsal olayları ilerlemeci bir bakış açısıyla izah etmeyi tercih etmiş ve bunların arasındaki nedensellik bağına vurgu yapmıştır. Esasen ilerlemeci tarih anlayışının, devrin birçok düşünüründe (Auguste Comte, Karl Marx gibi) ortak olduğu da ileri sürülebilir. Yine

³⁶ Hülya Derya, a.g.e., sf. 52

³⁷ Hülya Derya, a.g.e., sf. 105

³⁸ Hülya Derya, a.g.e., sf. 126

³⁹ Hülya Derya, a.g.e., sf. 105

⁴⁰ Kelime anlamı olarak “siyaset bilimi” olsa da o dönemde ayrı bir bilim olarak ele alınmıyordu. Hukuk, iktisat, tarih ve mülkî idare derslerinden mürekkep bir müfredatı vardı: Çevrimiçi:

https://en.wikipedia.org/wiki/Gustav_von_Schmoller Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

⁴¹ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Gustav_von_Schmoller Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

de Schmoller, doğal olanın durağan, beşeri olanın ise ilerleyen bir yapısı olduğu fikrinin üstüne teorisini bina etmiştir.

Temel varlık argümanı olarak merkeze “özgürlük” fikrini koyan Schmoller, bu fikrin birey nezdinde tesisi için kültürün ilerlemesi; bunun ön koşulu olarak da ahlâk ve hukuk kurallarının birbirinden ayrılması gerektiğini öne sürer.⁴² Burada aslında fert, millet ve insanlık arasında uzanan katmanların (Hegel’in tabiriyle *die Sphäre*) tahdit edilmesine yönelik bir teorik çaba yattığı söylenebilir. Buna göre vazgeçilmez ve tüm insanlık için ortak olan birtakım normlar uluslararası seviyede korunurken yerel özellikler gösteren ahlaki normlar toplum yahut fert seviyesinde karşılık bulacaktır.

Schmoller’i iktisat tarihi ve teorisinde gözden kaçırılmaz bir konuma getiren bir diğer husus ise Avusturyalı –aynı zamanda Avusturya Okulu’nun da kurucusu olan- iktisatçı Carl Menger (1840 – 1921) ile yaptığı metot tartışmasıdır. Tümdengelim metodunun ve iktisadın evrensel boyutunun neredeyse yok sayıldığı dönemde Menger, 1883’te yayımlanan “*Untersuchen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie Insbesondere*” (=Sosyal Bilimlerin ve Bilhassa Politik Ekonominin Yöntemine Dair İnceleme) adlı eseriyle Tarihçi Okulu tenkit etmiştir.

b) Methodenstreit (=Yöntem Tartışması)

Esasen yöntem tartışması, ekonomik kararların izahı için ahlaki normlara ihtiyaç olup olmadığı sorunu üzerine kuruludur. Schmoller, etik yönelmeyi iktisadi olay ve olguları araştırmaya yönelik bir yöntem olarak tanımlarken Menger, iktisadi ve etik bakışın ayrı tutulması gerektiğini savunmuştur.⁴³

Etkisi on yıllarca devam eden ve birçok iktisatçının yorum yapmak durumunda kaldığı yöntem tartışması, birkaç boyutta maksadını aşmıştır. Tartışma bir süre sonra iktisadın yanında diğer sosyal bilimlere bakış açısına dair bir izah getirmeye çalışan bir hâl almış, hatta bazı iktisatçılara göre şahsî kaprisler bilimselliğin yer yer önüne geçmiştir.⁴⁴ Neticede yöntem

⁴² Hülya Derya, a.g.e., sf. 226

⁴³ Hülya Derya, a.g.e., sf. 340

⁴⁴ Avusturyalı iktisatçı Joseph Alois Schumpeter, (1883 – 1950) yöntem tartışmasında hem kişisel zaaf ve takıntıların, hem de kişilerin; liderleri oldukları ekollerin taraftar kaybetmemesi için gösterdikleri çabadan ötürü tarafların birbirlerine hak veremediklerine dikkat çekmiş, metodolojik bakımdan ise Tarihçi Okula açıkça karşı çıkmıştır.

tartışmasının bilimsel anlamda en büyük katkıları, literatüre bir ekol çatışması emsalini miras bırakması ve Avusturya Okulu'nun iktisat literatüründe “rüştünü ispat etmesi” olmuştur.⁴⁵

c) Werturteilsstreit (=Değer Yargısı Tartışması)

Gustav von Schmoller'in yanında üçüncü kuşak Tarihçilerden Max Weber (1864 – 1920) ve Werner Sombart'ın da (1863 – 1941) rol aldığı değer yargısı tartışmasının temelinde, iktisat ve sosyoloji esas olmak üzere, sosyal bilimlerin normatif olup olmadığı sorununu temel alır. Weber bu bağlamda, sosyolojinin değerden bağımsız bir boyutu olduğunu iddia eder.⁴⁶ I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde vuku bulan bu tartışmada, ekseriyetle siyasî aksiyonlara tatbik edilen yöntemlerin bilimsel yollarla meşrulaştırılabileceği savunulmuştur.⁴⁷

d) Tarihçi Okuldan Etkilenenler

i. Avusturya Okulu

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl başları arasında ortaya çıkan ve metodolojik anlamda bugün halen birçok iktisatçı tarafından atıf alan Avusturya Okulu, ilk olarak iktisat biliminin esasen tarihsel şartların derlemesinden farklı bir amaca hizmet ettiği fikrini ortaya atarak dikkat çekmiştir. Alman Tarihçi Okulu'nun iktisada bakışına ve metoduna açık biçimde karşı çıkan bu düşünce, okulun kurucusu kabul edilen Menger'in başlattığı tartışma olan *Methodenstreit* ile akademik dünyada geniş yankı uyandırmıştır.

Eugenvon Böhm-Bawerk (1851 – 1914), Friedrich von Wieser (1851 – 1926) gibi iktisatçıları yetiştirmiş Avusturya Okulu, ferdin psikolojik faktörlerini daha ön plana alarak ihtiyaç tatmini, fayda ve değer kavramlarına ekseriyetle yer vermişlerdir. İktisat tarihi ve teorisinde bu düşünce daha sonra “metodolojik bireyselcilik” mefhumuyla tanımlanmıştır.⁴⁸ Serbest piyasanın özgürlüğü ve eşitliği sağladığı yönündeki fikirlerinin yanı sıra, emek – değer teorileri de Klasik Okula karşı gelişmiştir:

⁴⁵ Hülya Derya, a.g.e., sf. 345

⁴⁶ Ahmet Güner Sayar, Sabri F. Ülgener – Bir İktisatçının Entelektüel Portresi, Ötüken Neşriyat, 2007, sf. 280

⁴⁷ Çevrimiçi: <https://en.wikipedia.org/wiki/Werturteilsstreit> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2017)

⁴⁸ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_School Erişim Tarihi: 4 Nisan 2017

“Menger, tüketiciye ve onun sübjektif değerlendirmesine en yakın olan ilk-sıra malların kıymetinden başlayarak prodüktif, yani üst-sıra malların kıymetini açıklamak yolunu tutmuştur. Bu, Klasik iktisatçıların tuttuğu yolun tam tersi demektir.”⁴⁹

Avusturya Okulu, iktisatta tündengelim metodunun da kullanılabileceği fikrini, neredeyse hiç taraftarı olmayan bir devirde savunmuş, Alman Tarihçi Okulu’na yönelik bu tenkitleri zamanla Avusturya Okulu’nun kendi iktisadî zihniyetini şekillendirmiştir.⁵⁰

ii. Annales Okulu

1930’lu yıllarda Fransız tarihçiler Marc Bloch (1886 – 1944) ve Lucien Febvre (1878 – 1956) tarafından kurulan Annales Okulu, sosyal bilimlerin arasında işbirliği sağlayacak, hatta sosyal bilimler arasındaki sınırları hafifletecek bir tarih anlayışı ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu düşüncelerini akademik bir dergi olan “*Annales d’histoire économique et sociale*” (=Sosyal ve Ekonomik Tarih Yıllığı) aracılığıyla duyurmuşlardır.

XIX: yüzyıl tarihçilerinin çoğunun aksine, siyaset, diplomasi ve savaşlar üzerine değil olayların gerisindeki uzun menzilli tarihsel yapıların (=longue durée) temel alındığı bir tarih yazmaya çalışan Annales Okulu’nun, iktisat bilimine bakışı itibariyle Alman Tarihçi Okulu’ndan etkilendiği söylenebilir.⁵¹

B) ÜÇÜNCÜ KUŞAK TARİHÇİLER

1) MAX WEBER

a) Hayatı

Liberal politikacı bir baba ve ılımlı Protestan bir annenin çocuğu olan Karl Emil Maximilian Weber, Prusya’nın Saksonya Eyaleti’nin Erfurt kentinde doğmuştur.⁵² Heidelberg Üniversitesi’ndeki hukuk lisansından doktora tezini verene kadar hukuk üzerine çalışmış, 1888 yılında ise Tarihçi Okul geleneğinden gelen iktisatçıların mensup olduğu bir teşkilat olan *Verein für Socialpolitik*’e (=Sosyal Politika Cemiyeti) katılmasından itibaren eğildiği alanlar çeşitlenmiştir.

⁴⁹ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 450

⁵⁰ Kadir Yıldırım, a.g.e., sf. 26

⁵¹ Kadir Yıldırım, a.g.e., sf. 9

⁵² Hülya Derya, a.g.e., sf. 490

1890 yılında Alman olmayan çiftçilerin Doğu Almanya'ya, Alman çiftçilerin ise şehirlere göç etmeleri üzerine açılan bir araştırma programı kapsamında Weber'in kaleme aldığı sonuç bildirgesi, farklı çevrelerde geniş takdir toplamıştır. Bu bildirme, 1894 yılında Freiburg Üniversitesi'ne iktisat profesörü olarak atanan ve 1889'a kadar ders veren Weber'in, iktisada dair ilk kapsamlı çalışması olarak değerlendirilmektedir.⁵³

Sosyoloji, tarih, ekonomi ve devlet bilimlerini “kültür felsefesinin türleri” olarak tanımlayan⁵⁴ Weber için Alman sosyolog ve filozof Hans Freyer: “XX. yüzyılın başında sosyoloji düşüncesine bugünkü şeklini kazandıran üç büyük sosyolog vardır: Durkheim, Pareto ve Weber.” demiştir. Fransız sosyolog ve filozof Raymond Aron ise bu üçlü içinden Weber'in en çağdaşları olarak sıyrıldığından bahseder.⁵⁵ İktisat ve sosyoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her dalı üzerinde önemli tesirleri olan Weber'in çalışmaları arasında, Alman Tarihçi Okulu'nun teorisi bakımından en önemli eserlerden biri “Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu”dur.⁵⁶

b) Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu

Weber'in bu çalışması, temelde Batı medeniyetine has kültürel olguların, evrensel varsayılan bir değer ve gelişim çizgisi içerisinde yer almalarına yol açan şartların çözümlemesi üzerine yoğunlaşmıştır.⁵⁷ Bir diğer deyişle kapitalizmin, modern anlamda bilimin neden Batı'da geliştiği problemi üzerinde duran Weber, burada öncelikle kendi ifadesiyle *keskin* bir kapitalizm tanımı yapmış, akabinde bunun oluşması için gereken şartları araştırmıştır:

*“Bir ekonomik eylemin ‘kapitalist’ olup olmadığını şöyle anlayabiliriz; değişik tokuş fırsatlarını sömürerek kazanç elde etme üzerine kurulu, yani barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem.”*⁵⁸

Yukarıdaki tanıma göre gerçek kapitalist, rasyonel işletme mantığı ile sürekli yenilenen kazancının daha verimli hale gelmesi için uğraşan müteşebbistir.⁵⁹ Bir olgu olarak kapitalizmi kazanç sağlama hırından ayıran şeyin, bugünkü ifadeyle “rasyonellik” ve “iş ahlâkına

⁵³ Hülya Derya, a.g.e., sf. 491

⁵⁴Weber'den nakleden, Dr. Hülya Derya, a.g.e., sf. 491

⁵⁵Freyer ve Aron'dan nakleden, Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 275

⁵⁶ Orijinal ismi: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*

⁵⁷Max Weber, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, Tutku Yayınevi, 2014, sf. 7

⁵⁸Weber, a.g.e., sf. 12

⁵⁹Yrd. Doç. Dr. Şahin Doğan, Max Weber ve Sabri F. Ülgener'de Zihniyet - Din İlişkisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 5, s. 2, sf. 203-226, Çankırı, 2015, sf. 206

uygunluk” olduğunu belirten Weber, kazanç sağlama hırısının tüm dönem ve toplumlarda görülen bir özellik iken kapitalizmin ve rasyonelliğin Batı dünyasına mahsus olduğuna dikkat çeker.

Weber, kapitalizmin doğum şartlarını “tamamlayıcı şartlar” ve “zorunlu şartlar” şeklinde tasnif etmiştir. Tamamlayıcı şartların içinde rasyonel bir hukuk sistemini, burjuva sınıfını, kentleşmeyi, sınaî ve teknolojik gelişmeyi sayan Weber, zorunlu şart olarak “kapitalist ruha” değinir. Dünyaya dönük ve akılcı olmakla tavsif ettiği kapitalist ruhu Protestanlığın ahlâk sistemiyle bağdaştıran Weber, bu fikrini, reformdan sonra zenginleşen tüm Batı ülkelerinin Protestan olduğu savıyla delillendirir.

Kelime anlamıyla itiraz eden manasına gelen Protestanlığın, dönem Avrupa’ında dört baskın yorumu mevcuttur: Kalvenizm, Pietizm, Metodizm ve Baptist Hareket.⁶⁰ Kalvenist bir annenin çocuğu olan Weber’in, Protestan ahlâk anlayışında, Kalvenist mezhebin kaderci bakış açısı başat bir roldedir.

Kalvenist itikada göre insanların kurtuluşa erip eremeyecekleri bu dünyada kendilerine bildirilir. Özel yeteneklere sahip olmayan insanlar ise cennetin kapısını aralamak uğruna zenginliğe yönelirler, şayet başarılı olurlarsa bu Tanrı’nın ihsanı olarak kabul edilir. Bu sebepten Protestanlar, diğer Hristiyanların –hatta diğer dinlere mensup insanların- aksine, herhangi bir meslek erbabı olmakla yetinmeyip onun en yüksek noktasına çıkmaya çalışırlar.⁶¹

Protestanlığın doğuşu olarak da adlandırılabilen dinde reform hareketini, Batı toplumunda mevcut rasyonalitenin din anlayışındaki tezahürü olarak yorumlayan Weber, yukarıda bahsedilen kapitalist ruhu Protestan ahlâkıyla, Protestan ahlâkını ise rasyonaliteyle bağdaştırmıştır. Buna göre Hristiyanlıktaki reforma benzer bir rasyonelleşme hareketinin toplum ve iktisat hayatında gerçekleşmesiyle modern anlamda bilim ve kapitalizm doğmuştur.⁶²

⁶⁰ Hülya Derya, a.g.e., sf. 521

⁶¹ Hülya Derya, a.g.e., sf. 521

⁶² Hülya Derya, a.g.e., sf. 523

c) Tarihçi Okula Katkıları

Alman Tarihçi Okulu'ndan etkilenen ve bu okulun bıraktığı metodolojik problemler üzerine çalışan Weber, iktisat ve sosyoloji üzerine yaptığı çalışmalarda, ideal tip kavramsallaştırması ve kendinden evvelki Tarihçi Okul mensuplarına yönelik eleştiriler bakımından literatüre önemli katkılarda bulunmuştur.

Mefhumların değerlere, değerlerin ve toplumlara mahsus olduğunu vurgulayan Weber, yine bir mefhum olan ideal tipi, toplumların dünyayı değer yargıları nispetinde anlamlandırması sürecinde ortaya çıkan belli özellikleri tanımlamak üzere ortaya atmıştır. Bu kavram bilhassa felsefede Platon'dan beri kullanılagelse de özellikle Weber'le beraber bambaşka bir manaya bürünmüş ve Weber'den sonra da benzer şekilde kullanılmaya devam etmiştir.⁶³

Weber'e göre bir toplumun ekonomik ve sosyolojik bağlamda sorunlarına değinebilmek için toplumsal yapısının anlaşılması gerekir. Toplumsal yapının anlaşılabilmesi için ise söz konusu toplumun ideal tipinin ve tarihinin analiz edilmesi gerekmektedir. Organik bir yapı ve bir bütün olarak gördüğü ve ele aldığı toplumların özelliklerinin, toplum hayatındaki tezahürlerden hareketle Weber, iktisadî ve sosyal olguların toplumsal yönlerinin analizi bakımından bugün "kurumsal iktisat" adı altında yapılan incelemelerin öncüsü olmuştur.⁶⁴

2) WERNER SOMBART

a) Hayatı

Liberal politikacı, sanayici ve toprak sahibi Anton Ludwig Sombart'ın oğlu olan Werner Sombart; 1863 yılında Harz'da doğmuş, Piza, Berlin ve Roma üniversitelerinde hukuk ve ekonomi eğitimi almıştır.⁶⁵ 1888'de Gustav von Schmoller danışmanlığında, doktora tahsilini Berlin Üniversitesi'nde tamamlayan Sombart, 1906 yılında Berlin Ticaret Akademisi'nde, Marksizm'e yaklaşan fikirlerinden ötürü, ders vermemesi şartıyla kürsü sahibi olmuştur.⁶⁶

Tarihçi Okulla teması nispeten genç yaşında gerçekleşen Sombart'ın "*der Moderne Kapitalismus*" (=Modern Kapitalizm) adlı eseri, dönemin intelijansiyasında şiddetli tartışmalara yol açmıştır.⁶⁷ Tarih araştırmalarıyla genel iktisat bilgilerini birleştiren Sombart

⁶³ Hülya Derya, a.g.e., sf. 498

⁶⁴ Hülya Derya, a.g.e., sf. 523

⁶⁵ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_Sombart Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

⁶⁶ Hülya Derya, a.g.e., sf. 444

⁶⁷ Hülya Derya, a.g.e., sf. 445

bu eserinde modern kapitalizmi dönemlere ayırmıştır. Sanayi Devrimi'nin öncesini *frühkapitalismus*, (=erken kapitalizm) 1760 – 1914 arası dönemi *hochkapitalismus*, (=yüksek kapitalizm) I. Dünya Savaşı ile başlayan dönemi ise *spätkapitalismus* (=geç kapitalizm) olarak tasnif etmiştir.⁶⁸ Sombart'ın bu tasnif yöntemi ve doğa olaylarına bağlı olaylar teorisi Marksist düşüncelerle büyük ölçüde benzeşmektedir.⁶⁹ Sabri Ülgener, Sombart'ın akademik profiline dair şu değerlendirmede bulunmaktadır:

*“Sombart'ı, temsil ettiği umumî dünya görüşleri çerçevesinde tanıyabilmek için, onu geçen asrın sonlarından itibaren Alman tarihçi mektebi ile hayat felsefesi ve umumiyetle manevî ilim cereyanları kadrosunda mütalaa etmek lazım gelir.”*⁷⁰

b) “İktisat Sistemi” ve Etik Millî Ekonomi Eleştirisi

Sombart'ın Alman “millî ekonomi” teorisine yönelik itirazları, hem Tarihçi Okulun iktisat literatüründeki yeri hem de Tarihçi Okulun kendi gidişatı bakımından önem arz etmektedir. Kaynaklarda “Werturteilsstreit” olarak bahsedilen metot tartışması kapsamında Sombart, iktisadî sistemler içinde politik davranışların ve değer yargılarının dikkate alınmasının, bilimselliğe aykırı olduğu iddiasında bulunmaktadır.

Sombart'a göre millî ekonomistler, sosyal politikalar yürütmek amacıyla iktisadî sistemlerin içerisinde kişilerin dünya görüşünü de hesaba katmaktadırlar. Bu durum ise bilimsel bakımdan doğru bir yaklaşım olmadığı gibi hesaplanabilir olmayı da ortadan kaldırmaktadır:

*“Tüm politik uğraşın son gerekçesi daima kişinin dünya görüşü ve hayat anlayışında yatar. İşte tam olarak böyle olduğu için inancın metafiziksel alanına uzanır ve bilgilenmeyle bunu takip etmek imkânsızdır.”*⁷¹

İki dünya savaşı arasındaki Weimar Cumhuriyeti'nde Sombart, 1934 yılında neşrettiği “*Deutscher Sozialismus*” (=Alman Sosyalizmi) adlı eserinde kapitalizm çağının bittiğinden ve kendi deyişiyle “yeni bir ruhun” (Alman Nasyonal Sosyalizmi) insanlığı devraldığından bahseder. Buradan hareketle Sombart'ın Nazi-sever olduğuna yönelik eleştiriler yöneltirse de

⁶⁸ Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_Sombart Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

⁶⁹ Hülya Derya, a.g.e., sf. 444

⁷⁰ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 56

⁷¹ Sombart'tan nakleden, Hülya Derya, a.g.e., sf. 532

1938 tarihli “*Vom Menschen*” (=İnsanlıktan) adlı antropoloji çalışmasında, kendisinin Nazi Almayasının fikirleriyle açıkça çatıştığı görülmektedir.⁷²

Bu tenkit kapsamında, ilk bakışta Sombart’ın fikirlerinin Tarihçi Okulun genel hatlarıyla uyum sağlamadığı çıkarılabilmektedir. Ancak Sombart, hem Marksizm’e, hem Liberal Okula hem de Tarihçi Okula hâkimiyetini, tarih araştırmalarıyla birleştirerek, Tarihçi Okul mensubu iktisatçıların adeta “atalete” düştüğü bir dönemde, yaşadığı yüzyılın iktisat anlayışına ve ihtiyaçlarına uygun bir söylem geliştirmeyi başarmıştır. Sabri Ülgener de Sombart’ın bu bağlamda, iktisat tarihine, verimli olabilecek yeni araştırma usulleri getirdiğinden bahsetmiştir.⁷³

c) Tarihçi Okula Katkıları

Alman filozof Alexander Rüstow, (1885 – 1963) Tarihçi Okulun üçüncü kuşağını temsil eden Sombart ve Weber’in iktisat tarihindeki önemine şu ifadelerle değinmiştir:

“Tarihçi mektep henüz ilk safhasında bulunurken, programlarında vazettiği iddia ve taleplere uygun pozitif bir eser ortaya koyamamıştı; hâlbuki 19 uncu asırda yeni ve ikinci safhasına girdiği zaman, garp ve bilhassa Alman ekonomisinin umumî tarihine esas teşkil edecek olan vesika ve sair tarihî malzemeyi muhtevi birçok eserler vücuda getirmiş fakat bu sahadaki verimli ve takdire şayan faaliyetlerine rağmen yine esas istikametini temsil edebilecek kudrette bir sentez vücuda getirmeğe teşebbüs edememişti. (...) Werner Sombart ve Max Weber tarihçi mektebin üçüncü neslini teşkil eden iki büyük mütefekkiridir. Her ikisinin de ilim tarihinde yetiştiği ve yaşadığı muhit biraz evvelki izahatımızla anlaşılmuş olmaktadır. Her iki müellif de tarihçi mektebin vazettiği, fakat henüz tatbik edemediği metodoloji programlarına ve tarih sahasında bir sistem haline getiremediği ilk hazırlayıcı çalışmalara tevarüs etmişlerdir; bu itibarla ikisi de Marx’ın Kapitalist çağ ismini verdiği muazzam problem yığınına vahdet ve insicam dâhilinde işlemek, sistematik surette izah etmek vazifesiyle karşılaşmışlardır.”⁷⁴

Tarihçi Okulun sosyalizme karşı tutumu bakımından Weber ve bilhassa Sombart, adeta bir kırılma noktasını temsil etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken iki önemli nokta,

⁷² Çevrimiçi: https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_Sombart Erişim Tarihi: 29 Mart 2017

⁷³ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 59

⁷⁴ Alexander Rüstow, Sombart’ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihçi Mektebin İlmî Hedefleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, s. 3, Çev. S. F. Ülgener, 1942, sf. 85 - 86

dönemin sosyal ve siyasî zemini, Marx'ın fikirleri lehine değiştiği ve belli bir dönem Tarihçi Okul mensuplarının yalnızca tarihî analiz yapmakla kifayet yetindiğidir.⁷⁵

Sabri Ülgener, “'İktisat Felsefesi' Tarihinde Werner Sombart'ın Yeri ve Şahsiyeti”⁷⁶ adlı makalesinde Sombart'ın iktisat tarih ve teorilerine uygulamak istediği metot kabullerini açıklamış ve makalenin sonunda şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“...Sombart'ın kendine has edebî cümleleri arkasında herhalde bir hakikat hissesinin mevcut olduğunu kimse inkâr edemez. (...) Matematik formüllerle tasvir ve izah edilmeğe müsait problemler yanında –daha doğrusu gerisinde- bütün irade ve ihtiraslarıyla birlikte kavranacak (anlaşılacak) canlı bir “ekonomi süjesinin” olduğu aşikârdır. (...) iktisatçı ve bahusus iktisat tarihçisi zaman zaman manevî ilimlerin zengin metodlarından istifade ederken, Sombart'a ne adar borçlu olduğunu hiçbir an hatırdan çıkarmayacaktır.”⁷⁷

Tüm bunlar hesaba katıldığında, Sombart'ın sosyalizme dair tutumu ve millî ekonomistlerin kalıplaşmış bazı söylemlerine yönelik tenkitlerinin, Tarihçi Okulun tesirinin XX. yüzyıl ve sonrasında devam etmesi bakımından önem arz ettiği görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: SABRİ F. ÜLGENER: HAYATI, ESERLERİ VE FİKİR DÜNYASI

“Prof. Sabri Ülgener memleketimizde iki elin parmakları kadar az sayıdaki ilim adamlarından biridir. Fakat onun kıymeti yoklar dünyasında var olmaktan ibaret zannedilmemelidir. Ülgener Türkiye’de çok heves edilip de bir türlü yakınına bile varılmayan ‘Batı ilmi’ içinde de rahatlıkla yer alabilecek bir isimdir.”

Erol Güngör⁷⁸

A) HAYATI

1) ÇOCUKLUĞU VE AİLESİ

Doğum adı İsmail Sabri olan Sabri Fehmi Ülgener, 8 Mayıs 1911’de, (Hicrî: 6 Cemaziyelevvel 1329, Rumî: 25 Nisan 1327) İstanbul Cağaloğlu’nda Fatma Sultan Cami Dergâhı şeyh meşrutasında dünyaya gelmiştir. Dedesi İsmail Necati Efendi, 1911 Şubat’ında

⁷⁵ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 59

⁷⁶ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 3, s. 1 – 2, sf. 95 – 115, İstanbul, 1941; Sabri F. Ülgener, Makaleler, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, Yayına Hazırlayan: Ahmet Güner Sayar

⁷⁷ Sabri F. Ülgener, a.g.e., sf. 72 - 77

⁷⁸ Sabri F. Ülgener, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984.

Gümüşhanevî Dergâhı şeyhi olmuş, İsmail Necati Efendi'nin vefatına kadar geçen sürede maaile burada ikamet etmişlerdir.⁷⁹

1919'da İsmail Necati Efendi'nin vefatının akabinde bir süre kirada oturan aile, bir zaman sonra Çemberlitaş Peykhane Sokağı'nda bir eve çıkmıştır. Sabri Ülgener'in babası Mehmed Fehmi Efendi, oğlunu önce Aşiyân İptidaisi'ne yazdırmış, okulun üç sene sonra kapanmasıyla İstanbul İdadisi'nin iptidai kısmına naklettirmiştir.⁸⁰

Sabri Ülgener'in ilkokul yılları, İstanbul'da Mütareke yıllarına tekabül eder. Bilhassa Ayasofya ve Sultanahmet arasında işgale karşı sürdürülen mitinglere, Sabri Ülgener'in bizatihi müşahede ettiği bilinmektedir. Orta öğretim için kaydolduğu İstanbul İdadisi'nin adı 1923'te İstanbul Erkek Lisesi olarak değişmiş, Ülgener buradan 1931 – 1932 yılında mezun olmuştur.⁸¹ Aynı zamanda evde babası Mehmed Fehmi Efendi'den medrese eğitimi almaya devam eden Sabri Ülgener, babasından ve onun çevresinden büyük ölçüde istifade etmiştir; dâhil olduğu sohbet meclislerinin ve baba evinde teneffüs ettiği manevî atmosferin, imza attığı çözüme devri zihniyetine dair çalışmalarında kendisine yardımcı olduğu görülmektedir.⁸²

Bir yandan Cumhuriyet devrinin ilk öğrencileri arasında yer alan, bir yandan da ailesinden fıkıh ve tasavvuf terbiyesi alan Sabri Ülgener erken yaşta Almanca öğrenmiş, onun bu becerisi Üniversite hayatında kendisine önemli kolaylıklar sağlamıştır. Ülgener'in İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ne (şimdiki adıyla İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi) girdiği sene olan 1933, aynı zamanda Üniversite reformuna tekabül eder ki bu vesileyle Türkiye'ye gelen Alman hocaların Sabri Ülgener üzerinde önemli tesirleri bulunmaktadır.⁸³

2) ÜNİVERSİTE YILLARI

Sabri Ülgener'in son derece başarılı bir öğrenci olarak geçirdiği Hukuk Fakültesi yılları, aynı zamanda akademik hayata atılmayı da kafasına koyduğu yıllar olacaktır. Hocaları tarafından hem derslere yönelik ilgi ve başarısıyla hem de Almancaya olan hâkimiyetiyle emsalleri arasında sıvrılan Ülgener için, 3. sınıfta “İktisadî Meslekler” dersini veren Fritz Neumark (1900 – 1991) şu değerlendirmede bulunmuştur:

⁷⁹ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 54 - 55

⁸⁰ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 55

⁸¹ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 56 - 58

⁸² Beşir Ayvazoğlu'ndan nakleden, Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 59

⁸³ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 63

“...Eskiden beri Sabri Ülgener’e kalpten bağlılık duymaktayım. Kendisi mükemmel Almancasını İstanbul Alman Lisesi’nde öğrenmişti.”⁸⁴

Muhtemelen Neumark, Ülgener’in Almancasının bu kadar iyi oluşunu Alman Lisesi’nden mezun olmasıyla izah etme ihtiyacı hissetmiştir. Neumark ve diğer Alman hocalar, Hukuk Fakültesi’nde dersleri Almanca vermekte, ardından Türk hocalar dersi öğrenciler için tercüme etmekteydi. Ülgener ise dersleri dinlerken tercüme ihtiyacı duymamıştır. Bununla ilgili bir anekdotu Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar şu şekilde nakleder:

“Profesör Gerhard Kessler dersinde Marx’tan söz açarken onun hakkında Almanca bir ifade kullandı. Bu ifade Türk mütercim tarafından ‘Marx bir işçi düşmanı idi’ şeklinde öğrencilere aktarıldı. Yapılan tercüme yanlıştır. Ben şaşkınlıkla etrafıma bakındım. Sınıfta kim(se)ler yoktu. Kuzenim Mehmed Ali [Aybar] de dersi dinleyen öğrenciler arasındaydı. Ama sınıftan tıss çıkmadı.”⁸⁵

Ailesinden edindiği birikimi üniversite yıllarında perçinleyen Sabri Ülgener, iktisat ilmine olan ilgisini de bu süreçte keşfetmiştir. Üniversite hocalarından Profesör Doktor Ömer Celâl Sarc, Ülgener’in öğrenciliğini şu cümlelerle özetlemiştir:

“...Hukuk Fakültesi’ndeki öğrenciliği sırasında zekâsı, ekonomi ilmine ilgisi ve bilimsel tecrübesi ile hocalarının dikkatini çekti. Üstelik Almanca ve İngilizce biliyordu.”⁸⁶

3) AKADEMİK HAYATI

a) İstanbul Üniversitesi

Üniversite yıllarından itibaren akademik hayatta rol almayı hedefleyen Sabri Ülgener, 1935 yılında mezun olduğu Hukuk Fakültesi’nin “İktisadiyat ve İctimaiyat” kürsüsüne aynı yıl asistan olarak atanmıştır. Ord. Prof. Dr. Fritz Neumark, Ord. Prof. Dr. Wilhelm Röpke, (1899 – 1966) ve Ord. Prof. Dr. Gerhard Kessler (1883 – 1963) gibi önemli Alman iktisatçıların dersler verdiği bu kürsü, 1936’da kurulan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nin temelini atmıştır.

Sabri Ülgener’in akademik hayata atıldığı bu dönem, 1933 yılında başlayan Üniversite reformu ile Hitler’in iktidara geldiği Almanya’dan⁸⁷ Türkiye’ye iltica eden hocaların

⁸⁴Neumark’tan nakleden, Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 63

⁸⁵Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 64

⁸⁶Sarc’dan nakleden, Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 66

etkisinde, İstanbul Üniversitesi'nin akademik anlamda zengin olduğu bir dönemdir. Bu ortamı Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Tarihçesinde şu şekilde anlatmaktadır:

“Özellikle, Darülfünûn'dan Üniversite'ye geçiş aşmasında, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte, “bilim adamlarının işten atılmaları da başlamıştı.” Bu meyanda, Hukuk Fakültesi bünyesinde okutulan iktisat dersleri, kahırdan bir lütûf olarak, Almanya'dan kaçan mülteci hocalara verilmişti. Wilhelm Röpke, Fritz Neumark, Alexander Rüstow, Gerhard Kessler, Alfred Isaac gibi – daha sonra bu isimlere Joseph Dobretsberger ile Umberto Ricci de katılacaktır – her biri yüz akı hocalar, ülkemizde iktisat tedrisatına çeki düzen vermişlerdi. Artık, iktisat derslerine rasyonellik damgasını vurmaya başlamıştı. Alman hocaların yanında, Türk iktisat hocalarının da isimlerini zikretmeliyiz: İbrahim Fazıl Pelin, Hüseyin Şükrü Baban, Ömer Celal Sarc ve Muhlis Ete. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde kurulan İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nde yapılan derslere iktisat ve maliye yanında sosyoloji de hukuk müfredatına katılmış oldu.”⁸⁸

4 Şubat 1937 tarihinde, Hukuk Fakültesi'nin 1 numaralı amfisinde (bugünkü adı Ord. Prof. Dr. Ebül'ula Mardin amfisidir) resmi törenle yapılan İktisat Fakültesi açılış programında, önce dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Cemil Bilsel, akabinde Fakülte'nin kurucu dekanı Profesör Ömer Celâl Sarc konuşmalar yapmış, ardından Profesör Gerhard Kessler açılış dersini vermiştir. Sabri Ülgener'in Türkçeye aktardığı bu dersin son cümleleri ise şöyledir:

“...Ekonomi siyaseti, metaları düşünüyorsa unutmamak lazımdır ki, sosyal siyaset te insanları düşünür. Yeni İktisat Fakültesi'nde üniversite okurlarımız her iki disiplini de layığıyla görürler ve öğrenirlerse, bundan yine fazlasıyla istifade edecek memleketimizin iktisat ve cemiyet hayatı olacaktır.”⁸⁹

Ülgener asistanlığı döneminin başlarında, 20 yıl boyunca Türkiye'de akademik faaliyetlerde bulunan ve vergi reformunun teorik temelini hazırlayan Fritz Neumark'ın derslerini tercüme

⁸⁷ 1933 yılında Şansölye, (*Reichskanzler*) 1934'te ise Cumhurbaşkanı (*Reichspräsident*) olmuş ve bu iki makamı *Führer* adı altında birleştirmiştir. Çevrimiçi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Adolf_Hitler Erişim Tarihi: 6 Nisan 2017

⁸⁸ Çevrimiçi: http://iktisat.istanbul.edu.tr/?page_id=6926 Erişim Tarihi: 6 Nisan 2017

⁸⁹ Çevrimiçi: http://iktisat.istanbul.edu.tr/?page_id=6926 Erişim Tarihi: 6 Nisan 2017

etmekle uğraştı. Bunun yanında kitap ve makalelerini de Türkçeye aktaran Ülgener; Neumark'ın kısa zamanda Türkçeyi öğrenmesinde yardımcı olmuştur.⁹⁰

Sabri Ülgener'in akademik hayatının gidişatını belirlemede önemli bir mihenk taşı da bu dönemlerde, hocası Alexander Rüstow'un “*İktisat Sistemi ve İktisat İdeolojisi*” adlı makalesini okumasıdır. Bu makaleyle yolu aydınlanan Ülgener, duyduğu heyecanı şu şekilde ifade etmiştir:

“...Almanya'dan taze bir kuvvet ve enerji ile gelip aramıza katılan hocaların ve özellikle Alexander Rüstow'un konuyu ilk olarak kürsüye getirmeleri karanlığa ilk kibriti çakmış oluyordu. İktisat zihniyeti ki bir yerde iktisatla kültür ve sanat tarihinin buluştuğu noktada belirlenmekte idi. Gençlik heyecanından olmalı: Yılların hobi olarak nasılsa meydana getirdiği sanat ve edebiyat merakıma divan şiiri ile arada epey bir aşinalığım olmuştu, bu kibrit çakışı beklemediğim anda yön verdi. Konuya adamakıllı ısınmıştım. O hızla ilk karşılaştığım isim Werner Sombart oldu. Kapitalist düzenin ona göre en önemli ve en başta gelen unsuru zihniyet tarafı idi. Sombart kıvrak kalemi ve berrak çekici üslubu ile okuyanı gerçekten etkilemeye yetiyordu. Konuya ilk onunla yanaşmış olmayı kendim için bugün de mutlu bir tesadüf sayarım. Sombart'ın berrak ve belki biraz sığ üslubundan başlayıp işe koyulmak konuya ısınma bakımından isabetli olmalı idi. Fakat arkasından gelen Max Weber!”⁹¹

Sabri Ülgener'in kendi kültürüne hâkimiyeti, edebiyata olan ilgisi, ilim aşkı ve üniversite hocalarından aldığı metot bilgisi, onun kelimenin tam manasıyla bir bilim adamı olmasını sağlamıştır. Hocası Rüstow sayesinde başladığı ve yine hocaları sayesinde derinleştirdiği Sombart ve Weber okumaları, iktisat tarihine bakışını önemli derecede etkilemiştir. Bilhassa din müessesesinin, Marx'ın, izafe ettiği gibi bir “üst yapı” kurumundan ziyade etkileyen bir boyutunun da bulunduğu fikri, Ülgener'in iktisat zihniyeti araştırmalarının temelini teşkil etmiştir.⁹²

Aynı iktisadi uygulamaların farklı ortamlarda aynı sonuçları vermemesinin bir iktisat zihniyeti problemi olduğu ve bu problem araştırılırken din ve zihniyet arasındaki ilişkinin ele alınmasının gerekliliği hem Sabri Ülgener'in akademik çalışmalarıyla, hem de Tarihçi Okulun, -bilhassa Weber ve Sombart'ın- iktisat telakkisiyle örtüşmektedir.

⁹⁰Neumark'tan nakleden, Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 69, 9. dipnot.

⁹¹Ülgener'den nakleden, Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 74 - 75

⁹² Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 79

Weber üzerine çalışmayı netleştiren Ülgener'in hedefi, Weber'in tezini Osmanlı – Türk gerçeğinde test edip bir iktisat zihniyeti araştırması yapmak, nihayetinde ise ortaya bir Türk-normu koymaktı. Bunun için nabız yoklamasına giriştiği akademide, Türk hocalardan bu konuda fazla bir dönüş alamamasının sebebini Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, o dönemin iktisatçı ve sosyologlarının Weber'e olan uzaklığına bağlamaktadır.⁹³ Akademinin bu hâlinin istisnası ise Prof. Dr. Fuad Köprülü'dür ki Ülgener'in hafızasında, bu ünlü Türkolog ile Weber konuda ettiği sohbet yer tutmuştur.

1950'li yıllara kadar Türkiye'de iktisat geleneğinin oturmasına öncü olan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde görev alan Alman hocalar, Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile ülkelerine dönmeye başlamıştır. Onların yerine geçecek Türk eğitim kadrosu artık yetişmiş ve bayrağı devralmışlardır. Bu kadronun önemli isimlerinden olan Sabri Ülgener ise yaptığı akademik çalışmaları sağlam bir temele oturtmak amacıyla dönemin genel iktisat teorisini hâkimiyeti altına alan Anglo – Sakson dünyasını müşahade etmek istemiş ve 1946'da New York'a gitmiştir. Ahmet Güner Sayar, Ülgener'in düşüncelerini ve Amerika'ya gidiş sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

“Sabri Ülgener daha işin başında, Neoklasik soyutlamaya son derece mesafeli, insan-madde ilişkisine yaklaşımı ise eleştirel idi. Osmanlı – Türk zihniyet dünyasına açılmasıyla Webergil bakış açısının aydınlığında tarihin akacağı iktisadî mecrayı bulmuştu. (...) Ülgener Alman tarihçi okulunun savunduğu korumacılığa bel bağlamakla kendi düşüncesini bir başka monizme götüreceği endişesini taşıyordu. Diğer taraftan Almanlar genel iktisat teorisini hafife almışlar, hatta ihmal etmişlerdi. (...) Teori dünyasına Anglo-Saxon dünyası hâkimdi. Sabri Ülgener Amerika'ya gitmek (...) istiyordu.”⁹⁴

b) Harvard Dönemi

Sabri Ülgener, Harvard Üniversitesi'ne gitmek için New York'a gittiğinde, öncelikle hocası A. Rüstow'un oğlu Dankward Rüstow'la buluşmuştur. Yaklaşık bir hafta New York'ta kaldıktan sonra Boston'a geçip Üniversite'nin yakınlarında bir daire kiralamıştır. II. Dünya Savaşı'nın son döneminde Harvard Üniversitesi'nin iktisat bölümünü Ülgener, şu sözlerle anlatmaktadır:

⁹³ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 75 – 82

⁹⁴ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 113 - 114

“...Her zaman olduğu gibi Harvard o tarihlerde de çağın en meşhurlarını sinesinde toplamakla ün yapmış bir üniversiteydi. En iyi ve en fazla göz dolduran öğretici koleksiyonuna sahip olmak Harvard’ın onuru (...) idi. J. A. Schumpeter, G. Haberler, W. W. Leontief, E. H. Chamberlin ve daha niceleri (...) ve Minnesota Üniversitesi’nden 1937’de transfer edilmiş ve koleksiyona katılmış büyük değer: Alvin H. Hansen.”⁹⁵

Akademik anlamda dünya çapında çok önemli sayılacak bu kadro içinde Sabri Ülgener’in, yaklaşık Harvard macerasında en çok temas kurduğu iki isim J. A. Schumpeter ve Alvin H. Hansen’dir (1887 – 1975). Schumpeter’i eserlerinden tanıyan Ülgener, kendisine hediye olarak takdim ettiği kitaplarla ilgisini çekmiş, ardından onun ve –Keynes’in iktisat politikalarını son derece başarılı bir dil kullanarak aktarabilen- Hensen’in lisansüstü derslerini de takip etmeye başlamıştır.⁹⁶

Schumpeter, Tarihçi Okulun metoduna açık bir biçimde karşı çıkmış ve Sombart’ı, eserlerinin kapitalizm tahlilinde kullanılmayacağı şeklinde eleştirmiştir. Sombart’ın altı ciltlik *der Moderne Kapitalismus* adlı çalışması için “Sombart o kitabında güneş ışığını değil, ay ışığını yansıtmaktadır.” diyen Schumpeter’in bu sözle “güneş ışığı”nı Weber’e izafe ettiği düşünülür.⁹⁷ Schumpeter’in düşünce yapısının, Tarihçi Okulun evrimci yorumunun tesiri altında olduğu aşikâr olduğu hâlde⁹⁸ Tarihçi Okul mensuplarını böyle tenkit etmesinin sebebi olarak Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, “*tarih-perestlik tuzağına düşmemek*” gayretine işaret eder.⁹⁹

Ülgener 1948 yılında Harvard’daki çalışma süresi bitince önce London School of Economics’i, ardından Amsterdam’da bir kongreyi ziyaret etmiş ve nihayet doçent olarak Türkiye’ye dönmüştür. İki yılı bulan bu çalışmalar sayesinde devrin en büyük iktisatçılarıyla beraber mesai harcama imkânı bulan Ülgener’in, o dönem açıkça Alman nüfuzunun görüldüğü İstanbul Üniversitesi’ni Anglo – Sakson teorisiyle “tanıştırmasında” hocası Hansen’in etkisi büyüktür. Yine Harvard’dan dönüşte kaleme alıp 1962 yılında ders kitabı

⁹⁵ Ahmer Güner Sayar, a.g.e., sf. 116

⁹⁶ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 118

⁹⁷ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 119, 19. dipnot.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için: Müslüm Basılğan, Alman Tarihçi Okulu’nun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s. 65-3, sf. 51 – 84, 2010

⁹⁹ Ahmet Güner Sayar, sf. 120, 19. dipnot.

olarak neşrettiği “*Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme*” kitabında da birçok şeyi Hansen’e borçlu olduğunu itiraf eder.¹⁰⁰

B) ESERLERİ VE ZİHNİYETİ

Sabri Ülgener’in, 1941 yılında teslim ettiği “*Kapitalizm’den Evvel İaşe Buhranları*” adlı doçentlik tezi dışında, yayımlanan ilk ilmî makalesi “*İktisadî Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri*”¹⁰¹ başlığını taşır.

Bu makalesiyle beraber, Sombart’ın etkisinden sıyrılarak iktisat tarihi araştırmalarını Webergil çizgide yürüteceğini ilan eden Ülgener’in yaptığı kapsamlı zihniyet araştırmalarının başında -Ülgener’in birbirini tamamlayan eserler olduğunu belirttiği¹⁰²- “*İktisadî İnhitatomuzun Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*” ve 1981 tarihli “*Zihniyet ve Din*” eserleri gelmektedir.

1) ESERLERİ

a) İktisadî İnhitatomuzun Ahlâk ve Zihniyet Dünyası

Sabri Ülgener, ilk kez 1951 yılında neşredilen bu eserinde, Weber’in Protestan ahlâkı ve kapitalist ruh arasında ilişki kurduğu metodu, Türk tarihine uygulayıp benzer bir yöntemle Türk – İslam dünyasında kapitalistleşememe olgusunu ele almıştır. Esasen Ülgener’in hayat boyu devam ettireceği akademik çalışmasının ilk parçası¹⁰³ olan bu eserde hem kullanılan yöntem hem de kapitalizm mefhumu Weber’le örtüşmektedir.

Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Ülgener’in bütün eserleriyle beraber, bu önemli eseri 2006 yılında yeniden neşrederken eserin başına eklenen “*Sabri Ülgener’in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler*” başlıklı bölümünde bu eserin, iktisat tarihi ve teorisi bakımından önemini şu cümlelerle izah etmiştir:

“1951’de yayınlanan ‘İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri’nde Sabri Ülgener bir norm kurucu olarak kurguladığı iktisat ahlâkının somut tarihî gerçekte nasıl bir sapma göstererek zuhur eden irrasyonel iktisat zihniyetinin boyutlarını tesbit etmişti. On yılı aşkın sabırlı bir çalışmanın ürünü olan

¹⁰⁰ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 127

¹⁰¹ İÜİFM, c. 2, s. 3 – 4, İstanbul, 1941

¹⁰² Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınları, 2006, sf. 3

¹⁰³ Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, 2006, sf. IX

*bu eserin bulguları çarpıcı olduğu kadar şaşırtıcıydı. (...) Bu kitabın en talihsiz yanı Garp dillerinden biriyle kaleme alınmamış oluşuydu.*¹⁰⁴

Prof. Dr. Sayar'ın dikkat çektiği şekilde Ülgener'in, iktisat tarihi ve teorisi bakımından büyük önem arz eden bu zihniyet araştırması Türk akademisinde 1960'lı yıllara kadar pek yankı uyandırmamıştır. Nitekim eserin ikinci baskısının yapılması da 1980'li yılları bulacaktır.

Kitabın başlangıç kısmında “iktisat ahlâkı” ve “iktisat zihniyeti” kavramsallaştırmalarını yapan Ülgener, bu iki mefhumun sınırlarını çizip, bu ayırmanın, kilit noktayı teşkil edeceğine dikkat çeker. Türk dünyasındaki kapitalistleşememe vakiasını istinat ettirmek üzere, tarihî vesikalar üzerinden yaptığı araştırmalar sonucunda toplum sathındaki bir “atalet hâli”nin varlığına dikkat çeken Ülgener, bu hâlin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kaldığına da vurgu yapmaktadır.

Ülgener, “Ortaçağ zihniyetinin sınırlarını çizip bu devrin insanını tanıtmak yolunda giriştiği deneme”sini, şu sözlerle sonlandırarak, bu tür zihniyet araştırmalarının devamının gerekliliğinin altını çizmiştir:

*“Temenni edelim ki, mesele ilerde daha bol ve zengin vesikalara dayanılarak tekrar kurcalanırken, bizim buraya kadar umumi taslağını verebildiğimiz zihniyet daha ince farklarına, renk ve ton özelliklerine kadar derinleştirilmiş olsun.”*¹⁰⁵

b) Zihniyet ve Din

Ülgener, zihniyet araştırmalarının ikinci kısmını oluşturan bu eserde, “İktisadî İnhitatomuzun Ahlâk ve Zihniyet Dünyası”nda genel hatları ile izah ettiği zihniyet dünyasının manevî kök ve kaynaklarına inmeye yoğunlaşmıştır. Bu eser, hem iktisat zihniyeti ile din arasındaki ilişkinin mahiyetine dair getirdiği farklılıklar, hem de Weber'in İslam yorumunun tenkidi açısından önem arz etmektedir.

Ülgener, eserinde yaptığı zihniyet araştırmalarında gerek kavramların kullanımı gerekse de yöntem bakımından Weber'den etkilenmiş ve eserin girişinde bunu şu sözlerle dile getirmiştir:

¹⁰⁴Sabri F. Ülgener, İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, Derin Yayınları, 2006, sf. XI

¹⁰⁵Sabri F. Ülgener, İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, Derin Yayınları, 2006, sf. 274

“...gerekli ön-kavram ve araçları iyi kötü kendi çabamızla beraber çağın – başta Max Weber- din ve kültür sosyologlarına borçlu olduğumuzu söylemeye hacet yoktur.”¹⁰⁶

Ülgener’in Weber’den bu şekilde etkilenmesinin bir taklit olduğu düşüncesi ise gerçekten uzaklaşmak olacaktır. Zira Ülgener, Weber’in yöntemini İslam toplumları üzerinde uygulayarak Weber’i, kendi metoduna aykırılıkla tenkit etmiş, kapitalistleşememe olgusunun menşesine odaklanarak farklı çözüm yolları aramaya girişmiştir.¹⁰⁷

Weber, İslam toplumlarının kapitalistleşememesini, İslam toplumunun savaşçı yapısına ve kendi deyişiyle “feodal ve patrimonial” siyasi yapısına bağlamaktadır. Weber’in bu analizinin altında, İslam’ı fazla tanımaması ve İslam’a dair bilgisinin müsteşriklerin bilgisiyle mahdut olması yatmaktadır.¹⁰⁸ Ülgener Weber’in bu çıkarımına karşı çıkararak İslam’ın, Weber’in tahlilinin en zayıf halkası olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁰⁹

Ülgener, İslam’ın ilk ve öz hâlinin, Weberci anlamda “kapitalistleşmeye” engel olmadığına dikkat çeker. İslam toplumunun kapitalistleşememesinin sebebi olarak ise daha sonradan dışsal etkilerle gelişen ve maddeden uzak, gelecek kaygısı olmayan, durağan bir zihniyeti tetikleyen batınî-mistik anlayışı göstermektedir.

Ülgener’in iktisat zihniyeti ve din arasındaki ilişkinin *acausal*, yani sebep-sonuç ilişkisinden mücerret, bir mahiyetinin bulunduğu tespiti, eserin temel taşlarından birini teşkil etmektedir. Dinin iktisadı yahut iktisadın dini doğrudan belirlediği bir düşünce şekli hakikatten uzaktır. Sosyolojiyi ve iktisadı millî bir çizgiye çeken, bunu yaparken de –fütüvvetnameler gibi vesikalar başta olmak üzere- tarihî kaynakları tahlil eden Ülgener, Türk tarihi yorumlayarak içinde bulunduğumuz vaziyeti anlamlandırıp geleceğe dair projeksiyonları mümkün hâle getirmiştir.

c) Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler

Bu defa sosyolojik bir incelemeye giriştiği ve aydınlar üzerinden bir çözümlemeye gittiği eserin ilk kısmında, öncelikle zihniyet araştırmalarına yer veren Ülgener, ardından gelenekçi

¹⁰⁶ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınları, 2006 sf. XX

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için, Ahmet Özkiraz, Sabri F. Ülgener’in Max Weber Eleştirisi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s. 28, sf. 49 – 61, İstanbul, 2003

¹⁰⁸ Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, KOCAV Sabri Ülgener Öğrenci Sempozyumu Açılış Konuşması, 21 Aralık 2013

¹⁰⁹ Ahmet Özkiraz, a.g.m., sf. 60

toplumların zihniyetine iktisadî kıymetlerine değinmiştir. Ülgener'e göre aydın, okuduğunu sokağa taşıyan, mücadele hâlinde olan ve dünyayı değiştirmeye yönelik hareket eden kişidir.¹¹⁰

Dönemin önemli bir meselesi addedilen “aydınlar”ı ele alırken iktisadî merkeze alan fakat çok yönlü yaklaşımı devam ettiren Ülgener, bilhassa dönem aydınlarının ideolojik saplantılarına dikkat çekmiş ve bu saplantıların “bilgi üretme”de engel teşkil ettiğine vurgu yapmıştır. Marksist iktisatçıları tenkit ederken, Harvard Üniversitesi'nde vakit geçirdiği Schumpeter'in *History of Economic Analysis* (İktisadî Analiz Tarihi) şu sözlerini de eserine iktibas etmiştir:

“Sosyalist iktisatçıların sayıları gitgide artan bir bölümü vardır ki (...) Marx karşısında saygılı tavırlarını eskisi gibi sürdürmekle beraber Marx'ın pür iktisat teorisinin artık gününü doldurmuş olduğunu anlamaya başlamışlardır. Marksizm onlar için bir iman! (...)”¹¹¹

Son olarak Nazi Almanya'sını görüp “hürriyeti seçerek” Türkiye'ye gelen ve İstanbul Üniversitesi'nde Ülgener'in hocası olan W. Röpke'den örnek vererek ilimin, tıpkı din ve sanat gibi, evrenselliğine vurgu yapan Sabri Ülgener, “izm”ler üzerine şu ifadeleri kullanarak eserini sonlandırmıştır:

“Özü ve muhtevaları çoktan uçup gittiği hâlde savaşı kendi başlarına yürüten hayalet gövdeler! Onlar uğruna vuruşuluyor; onlar uğruna kal'alar ve burçlar düşürülüyor; ve onlar uğruna olukla kan akıtılıyor. (...) yaradani biz, ama ara sıra kurbanları da biz! Hani, nerede ise, Tanrı'nın yaratma gücüne bir yerde ortak çıkmanın, o bağışlanmaz günahının hep beraber bedelini ve kefarecini ödüyoruz denilse yanlış olmayacak.”¹¹²

d) Tarihte Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti

1984'te ilk baskısı yapılan ve dört kısımdan müteşekkil bu eser, Ülgener'in iktisat teorisi ile tarihî verileri bir araya getiren bir bilimsel araştırma programı hazırlama çalışmasının ürünüdür. Aynı zamanda İÜİFM'de yayınlanan ilk bölümü, *“İktisadî Hayatta Zihniyetin Rolü*

¹¹⁰ Cemil Meriç ve Sabri Ülgener'in sohbetinden nakleden, Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, KOCAV Sabri Ülgener Öğrenci Sempozyumu Açılış Konuşması, 21 Aralık 2013

¹¹¹Sabri F. Ülgener, Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983, sf. 117

¹¹²Sabri F. Ülgener, Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983, sf. 162

ve *Tezahürleri*” başlığını taşır. Bu makale Ülgener’in, Weber’in yöntem kavramlarını Türk tarihi üzerinde kullanmaya başlayacağını ilk işaretlerini ihtiva eder.

Eserin ikinci bölümü olan -ve 1951 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları’na neşredilmiş- “*Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadî Dengesizlik Meselesi*” adlı makalesinde Ülgener, daha evvel etraflıca tetkik edilmediğine dikkat çektiği darlık buhranlarını merkeze alarak genel planda iktisadî dengesizliği izaha çalışmıştır. Burada bilhassa İbn Haldun’un Mukaddime’si üzerine yoğunlaşmış ve akabinde -aynı zamanda doçentlik tezinin de konusu olan- iâşe buhranlarına değinmiştir.

Kapitalizm öncesi ve sonrası olmak üzere bir tasnifte bulunan Ülgener, öncelikle pre-kapitalist (kapitalizm öncesi) dönemin buhranlarına dair izahlarda bulunmuştur. Kapitalizmle başlatılmak istendiğini iddia ettiği buhran tarihinin, ancak pre-kapitalist dönemden gelen bazı unsurların anlaşılmasıyla izah edilebileceğine vurgu yapmıştır.

Ardından “darlık buhranlarında” ve “bolluk buhranlarında” iktisadî dengesizliği mukayeseli olarak ele almış, farklarını ve benzerliklerini ortaya koymuş ve bunların sebeplerine inmiştir. Buna göre her iki durumda da mevcut genel sebeplerin doğal ve siyasî olduğu çıkarımından sonra Ülgener, mevzuyu piyasa faaliyetleri bakımından ele almıştır. Buna göre darlık buhranlarında *ihdikârın*, (stokçuluk) bolluk buhranlarında ise *spekülasyonun ve aşırı investismanın* (yatırım) iktisadî dengesizliklere sebebiyet verdiğini tespit etmiştir.¹¹³

Ülgener’in teker teker bahsedilen eserlerinin yanında “*Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme*” adlı ders kitabı ve -2006 yılında Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar tarafından kitaplaştırılan- “*Makaleler*”i de hem umumî iktisat teorisi hem de iktisat tarihi açısından önem arz etmektedir.

2) FİKİR DÜNYASI VE İKTİSAT ZİHNİYETİNE KATKILARI

Sabri Ülgener, Osmanlı’nın son devrinin zihnî yapısını aileden görmüş ve Cumhuriyet döneminin modern Üniversitesinde eğitim almıştır. Akademiye adım attıktan sonra dönemin iktisat biliminin merkezinde bulunmuş ve teorilerin çoğuna hâkim olmuştur. Türk akademisinin reformize edildiği bir dönemde Weber’in metodunu benimseyerek Türk tarihine yönelmiş ve Türk bilim tarihinde ilk defa zihniyet araştırmaları yapmıştır.

¹¹³ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984, sf. 104

Haricen iktisat zihniyeti ve din arasındaki ilişkiye ve iktisat biliminde insanın yeri ve konumuna, aydın sosyolojisine ve ideolojilere dair yaptığı araştırmalar neticesinde Türk iktisat literatürüne hatırı sayılır katkıda bulunmuştur. Sabri Ülgener'in ailesinden aldığı eğitim, hukuk nosyonuna ve Almancaya olan hâkimiyeti, ilim zihniyeti ve disiplini bir araya gelince ortaya çıkan ilim adamı figürünün en dikkat çekici yanları ise iktisatta yönleme ve iktisat – tarih ilişkisine dair yaklaşımıdır.

a) İktisada Bakışı ve Yöntemi

Sabri Ülgener, iktisatçı akademisyen kimliğinin yanında iktisat teorisiyle meşgul olmasından dolayı sosyolojiyle de dirsek temasındadır. Bunların sınırlarını çizebilmek için iktisat metodolojisinde bir arayışa giren Ülgener'in yöntem arayışını Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, şu şekilde izah etmektedir:

“Sabri Ülgener (...) akademik hayata intisabının ilk günlerinden itibaren ‘homo economicus’un somut gerçeğin insanını açıklamada yetersizliğini görmüş ve teorinin amoral ve asosyal insanıyla ciddi bir hesaplaşmanın içine çekilmişti.”¹¹⁴

i. İktisat Biliminde Yöntem

Akademiye adım attığı dönemden itibaren iktisat biliminde moral, sosyal, siyasî ve tarihî boyutlarından arındırılarak ele alınan insan modelini benimsemeyen Ülgener, bu sebeple klasik ve –Harvard döneminde çevresinde gözlemlene imkânı bulduğu- neo-klasik iktisatçıların teori ve metodundan uzak kalmıştır. Aynı tenkidi Marksist teorisyenlere de yönelten Ülgener, iktisatta süje olan insanı iktisat biliminin merkezine tekrar oturtmak gayesinde idi. Nihayet Tarihçi Okulun insanı ele alışını Ülgener, şu şekilde değerlendirmektedir:

“...Almanya’da romantik cereyan ve nihayet tarihçi mektep bizi iktisadî faaliyette bulunan insanın millî ve mahallî hususiyetlerine biraz daha yakınlaştırdı(ıyordu)”¹¹⁵

Önce W. Sombart’ı, akabinde M. Weber’i keşfeden Ülgener, Weber’in “ideal tip” kavramsallaştırmasını tarihî araştırmalarının merkezine oturtmuştur. Ahistorik

¹¹⁴ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 251

¹¹⁵ Ülgener’den nakleden, Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 256

araştırmalarında ise teorileri (modelleri) kullanmıştır. Ülgener için iktisat biliminde kullanılacak yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

1. Müşahede
 - a. Anket Usulü
 - b. Monografi Usulü
 - c. İstatistik
2. Müşahede verilerini sebep ve sonuç şeklinde birbirine bağlayarak aralarındaki münasebetlerin cins ve istikametini tayin
3. Bu münasebetlerden devamlı ve umumî olduğu anlaşılanları birer kanun (temayül) hâlinde tespit ve ifade¹¹⁶

Ülgener, zihniyet araştırmalarını ise iki koldan yürütmektedir: söz konusu zaman ve coğrafyaya ait zihniyetin geniş bir panoramasının ortaya konması ve tarihî vesikaları çözümlmek suretiyle o zihniyetin köklerine inilmesi.¹¹⁷

ii. İktisat ve Tarih İlişkisi

Ülgener, İstanbul Üniversitesi'nde doğentken okutmaya başladığı "Konjonktür Nazariyesi" dersinden hareketle, iktisat teorisi ile tarihî verileri birleştiren bir çalışma ortaya atıp iki önemli mesele olarak gördüğü fiyat istikrarsızlığının kökenlerine inmeyi ve Osmanlı tarihinde iāē meselelerini ele almayı hedeflemiştir. Bu hedefin iki önemli sonucu, Ülgener'in "*İslam Hukuk ve Ahlāk Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri*" ve "*Tarihte Darlık Buhranları*" adlı çalışmalarıdır.

Sabri Ülgener'in iktisadî doktrin tarihine olan ilgisi de 1940'larda W. Sombart için yazdığı yazıyla başlamıştır.¹¹⁸ Bir doktrinler tarihi kitabı yazmayı planlayan Ülgener'in, 2006'da derlenen "*Makaleler*" adlı eserinde, daha evvel bir iktisat ansiklopedisi için kaleme aldığı ve birçok önemli iktisatçının ve bazı iktisadî kavramların maddeleri mevcuttur.

SONUÇ: TARİHÇİ OKUL'UN S. ÜLGENER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Hakkında çok fazla çalışma yapılmamış Türk iktisatçı Sabri Ülgener, Osmanlı'nın ilmî ve irfanî mirasını ailesinden miras almış, yabancı dil bilgisi ve 1933 reformuyla modernize

¹¹⁶ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 272

¹¹⁷ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 291

¹¹⁸ Ahmet Güner Sayar, a.g.e., sf. 366

edilen Üniversite’de aldığı hukuk eğitimiyle de hem Doğu’yu hem Batı’yı okuyacak bir birikime kavuşmuştur. İktisat bilimi üzerine yoğunlaşmasıyla devam eden akademik kariyeri sürecinde, Almanya’dan Türkiye’ye iltica eden akademisyenlerin öğrencisi olması, Ülgener’in; Tarihçi Okulun üçüncü kuşağını oluşturan Werner Sombart ve Max Weber’i tanınmasını sağlamıştır.

Akademik hayatının başından itibaren, Türk akademisyenler tarafından henüz hakkıyla tanınmayan Weber’in yöntemi üzerine çalışmayı hedefleyen Ülgener’in, Harvard Üniversitesi’ne gidişi ve orada J. A. Schumpeter ve A. H. Hansen gibi devrin büyük iktisatçıları tanıması çalışmaları için önemli bir süreçtir. Hem Neo-klasik hem de Marksist iktisat teorisyenlerin çalışmalarını görme imkânı bulan Ülgener, iktisat biliminde insanın tarihinden, kültüründen, coğrafyasından ilh. azade bir şekilde ele alınmasını tenkit etmiş ve iktisat yöntemini belirlerken bunu nazar-ı dikkate almıştır.

A. Smith ile başlayan klasik iktisatçıların tümdengelimci metodunu eleştiren ve iktisadî olayların evrensel kanunlar gibi tüm zaman ve coğrafyalarda aynı neticeyi vermeyeceğini öne süren Tarihçi Okul, toplumların kültür ve tarihinin dikkate alınmasının gerekliliğine vurgu yapmış ve iktisat teorisini bunun üzerine bina etmiştir. Bu okulun üçüncü kuşağından olan M. Weber’in Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhunu adlı eseri de neden yalnızca Batı Avrupa toplumunun kapitalistleştiği sorununa odaklanır ve Weber bunu Püriten ahlâka bağlamıştır.

Sabri Ülgener de aynı metotla Türk tarihi üzerine eğilmiş ve yaptığı zihniyet araştırmaları neticesinde “*İktisadî İnhitatumızın Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*” ve “*Zihniyet ve Din*” adlı eserler ortaya çıkmıştır. Türk ve İslam toplumlarının kapitalistleşmemesinin sebeplerini tarihe inerek çözmeye çalışan Ülgener, Weber’in metot ve kavramlarını kullanmışsa da yer yer Weber’i tenkit etmiştir. İktisat zihniyeti ve iktisat ahlâkı mefhumlarının sınırlarını çizen Ülgener, din ve iktisat zihniyeti arasındaki karşılıklı ilişkiye de vurgu yapmıştır.

Türk tarihinde Osmanlı’dan bu yana devam eden bir atalet hâlinin varlığını tespit eden Ülgener, bunun iktisadî olaylara olan tezahürünü araştırmış ve netice itibarıyla bir zihniyetin portresini çizmiştir. Bunun dışında doktrin tarihi, aydınlar sosyolojisi, ideolojiler gibi birçok konuda eserler veren Ülgener için Alman Tarihçi Okulu ve bilhassa Weber; yöntem, kavramlar ve iktisada bakış anlamında büyük önem arz etmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- 1) Prof. Dr. Gülten Kazgan, *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 2016
- 2) Max Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, Tutku Yayınevi, 2014
- 3) Dr. Hülya Derya, *Alman Tarihçi Okulu: Klâsik Okula Tepkileri*, Gazi Kitabevi, 2015
- 4) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, 2006
- 5) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *Makaleler*, Derin Yayınları, 2006
- 6) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1984
- 7) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayınları, 2006
- 8) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983
- 9) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme*, Der Yayınları, 1995
- 10) Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, *Sabri F. Ülgener – Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, Ötüken Neşriyat, 2007
- 11) Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013
- 12) Prof. Dr. Orhan Türkdoğan, *İslam Değerler Sistemi ve Max Weber*, IQ Kültür – Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005
- 13) Prof. Dr. Sefer Şener, *Makro İktisat*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 2016
- 14) Yrd. Doç. Dr. Kadir Yıldırım, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 2015
- 15) Will Durant, *Felsefenin Öyküsü*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014

Makale ve Tezler:

- 1) Ord. Prof. Dr. Alexander Rüstow, *Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihçi Mektebin İlmî Hedefleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, s. 3, Çev. S. F. Ülgener, 1942

- 2) Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc, *S. F. Ülgener'in Kişiliği ve Eseri Hakkında*, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 43 sf.1 – 4, İstanbul, 1987
- 3) (Eseri İnceleyen), Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Sabri F. Ülgener, *İktisadî İntihat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 12, s. 3 - 4, sf. 163-173, İstanbul, 1951
- 4) Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri ve Sabri F. Ülgener*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, c. 2,s. 8, sf. 142-145, İstanbul
- 5) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *Alexander Rüstow: Bir Fikir ve Aksiyon İnsanının Arkasından*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 23, s. 3 – 4, sf. 23 – 32, İstanbul, 1963
- 6) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, *İktisat Felsefesi Tarihinde Werner Sombart'ın Yeri ve Şahsiyeti*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 3, s. 1 – 2, sf. 95 – 115, İstanbul, 1942
- 7) Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar, *Sabri Ülgener'in Bıraktığı Miras*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 43, s. 1 – 4, sf. 27 – 34, İstanbul, 1987
- 8) Yrd. Doç. Dr. Müslüm Basılğan, *Alman Tarihçi Okulu'nun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, s. 65-3, sf. 51 – 84, 2010
- 9) Yrd. Doç. Dr. Ahmet Özkiraz, *Sabri F. Ülgener'in Max Weber Eleştirisi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, s. 28, sf. 49 – 61, İstanbul, 2003
- 10) Yrd. Doç. Dr. Şahin Doğan, *Max Weber ve Sabri F. Ülgener'de Zihniyet - Din İlişkisi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 5,s. 2, sf. 203-226, Çankırı, 2015
- 11) Arş. Gör. Mehmet Dinçaslan, *Türkiye'de Ordoliberalist Bir İktisatçı – Filozof: Alexander Rüstow*, Erciyes Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 46, sf. 201 – 223, 2015
- 12) Ergün Deniz, *Sabri Fehmi Ülgener'in İktisadî – Felsefî Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (İslam Felsefesi Bilim Dalı), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009
- 13) Arş. Gör. Halil Çakır, Arş. Gör. Burak Şahin, *Max Weber'de Doğu Algısı ve Türkiye Özelinde Tartışmalar*, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, c. 18, s. 2, sf. 18 – 45, Ankara, 2015

İnternet Siteleri:

- 1) Ulusal Tez Merkezi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- 2) Academia: <https://www.academia.edu/>

- 3) Medium: <https://medium.com/>
- 4) TUBİTAK ULAKBİM Arşivi: <https://arsiv.ulakbim.gov.tr>
- 5) Dergipark Akademik Arşiv: <https://dergipark.gov.tr>